

Armamentaria

Jaarboek Legermuseum

2009 / 2010, Aflevering 44

legermuseum

Inhoudsopgave

- 4 **Voorwoord**
Chris Ronteltap

- 6 **Trommelvuur van luchtpamfletten in de Tweede Wereldoorlog**
Propagandapamfletten doden de geest, niet het lichaam
Jos Hilkhuisen

- 26 **'Tot het laatst keek hij den dood recht in het gezicht...'**
Het schilderachtige leven van Frans Darlang, kapitein-aviateur
Harm Stevens

- 40 **Een handvol pyrotechniek**
Ron Krip

- 64 **Geducht wapen of showy horsemen?**
Lansiers in het Nederlandse leger, 1818-1849
Louis Ph. Sloos

- 96 **Duurzame veldversterkingen**
De toepassing van gewapend beton in Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog 1914-1918
Alfred Staarman

- 116 **Wapens in vreemde krijgsdienst**
Mathieu Willemsen

- 140 **Middeleeuwse wapens in het Legermuseum**
Uitklapplaat
Harm Stevens (tekst) en Casper van Bruggen (fotografie)

- 150 **'Genomen met een slecht toestel'**
Opmerkelijke foto's uit Nederlands-Indië, 1945-1950
Casper van Bruggen

- 172 **De veldtocht van 1799 in Noord-Holland**
De Russen, het landschap en de overblijfselen
Alexander Mikaberidze en Mark van Hattem

- 204 **Een eigenaardig aandenken**
Het reliekenkastje van kapitein der Artillerie C.D.A. Schutter (1796-1832)
Jos Hilkhuisen

- 224 **Vijf hoge militairen uit het Staatse leger in de schijnwerpers**
Walter van de Garde

- 256 **Kapitein Marco Kroon**
Ridder in de Militaire Willemsorde
Alfred Staarman en Casper van Bruggen

- 272 **Aanwinsten**
Diverse auteurs

Voorwoord

Voor u ligt de 44^e editie van het jaarboek van het Legermuseum, *Armamentaria*. Ook ditmaal weer goedgevuld met 13 zeer diverse artikelen, geïllustreerd met beeldmateriaal dat veelal afkomstig is uit eigen collecties en geschreven door auteurs die voor het merendeel op diverse vlakken werkzaam zijn voor het museum.

Zoals het Legermuseum een dwarsdoorsnede wil tonen van de Nederlandse militaire geschiedenis, zo laat ook *Armamentaria 44* de volle breedte van het militair-historische vakgebied aan u voorbij trekken. We nemen u graag mee op een reis door de tijd. Een reis door de vaderlandse militaire geschiedenis. Onze ontdekkingsstocht begint met een artikel over de verspreiding van oorlogspamfletten, vertelt u daarna de geschiedenis van een heroïsch piloot en informeert u over het gebruik van betonnen bunkers. Via het toe-eigenen van wapens van de vijand voor eigen gebruik richten we verder onder andere het vizier op de veldtocht van 1799 van de Russen door ons land.

De collectie komt ruim aan bod in artikelen over de handgranatencollectie en de nieuwste aanwinsten, waaronder veel persoonlijke bezittingen van Marco Kroon, de eerste Nederlandse militair in de rang van kapitein bij het Korps Commandotroepen die sinds 1955 is toegelaten tot de Militaire Willems-Orde. Op 29 mei van dit jaar sloeg H.M. de Koningin kapitein Kroon tot Ridder en reikte hem tijdens een onvergetelijke plechtigheid op het Binnenhof de hierbij behorende versierselen uit.

We zijn er trots op dat het Legermuseum nu ook aan de hand van de persoonlijke eigendommen van kapitein Kroon de verhalen van de Nederlandse militairen die deel uit maken van internationale crisisbeheersingsoperaties kan illustreren.

De uitklaplaat, sinds jaar en dag traditie in *Armamentaria*, biedt dit keer een blik op de collectie middeleeuwse wapens. Dit in voorbereiding op de tentoonstelling over Toernooiridders die in 2010 te zien zal zijn. Kortom een rijke variatie aan onderwerpen en afbeeldingen, met voor ieder wat wils.

Ik wens u dan ook veel leesplezier!

Chris Ronteltap
algemeen directeur

Marco Kroon (rechts) overhandigt zijn uniform aan Chris Ronteltap.

Jos Hilkhuijsen

Trommelvuur van luchtpamfletten in de Tweede Wereldoorlog

Propagandapamfletten
doden de geest, niet het
lichaam

Tijdens de Tweede Wereldoorlog wierpen zowel de Duitse als de geallieerde luchtmacht pamfletten af met enerzijds als doel de vijandelijke troepen te demoraliseren en anderzijds de bezette bevolking een hart onder de riem te steken.

Jos Hilkhuijsen is conservator picturalia in het Legermuseum

Tijdens de Tweede Wereldoorlog was psychologische oorlogvoering een strijdmiddel, dat zowel door de geallieerden als het Duitse leger als krachtig, maar geweldloos wapen werd ingezet. Zo bestookten beide partijen elkaar met in projectielen verpakte propagandapamfletten die boven bezette gebieden en boven gevechtslinies werden uitgestrooid. Met de gebrachte boodschap trachtten enerzijds de geallieerden de bevolking in de bezette gebieden een hart onder de riem te steken en de vijand te doen afzien van verdere strijd; anderzijds trachtten de Duitsers het moreel van de geallieerde militairen te ondermijnen met vileine berichtgevingen.

In deze verhandeling wordt aandacht besteed aan de aard van de pamfletten, de techniek van verspreiding vanuit de lucht en het effect ervan. Ter illustratie dienen de in de collectie van het Legermuseum aanwezige propagandapamfletten, propagandagranaat en raketwerper.

8

Psychologische oorlogvoering

Het tijdens oorlogvoering in omloop brengen van valse geruchten om de overwinning te behalen dateert al van voor onze jaartelling. In de loop der eeuwen ontwikkelde het zich tot wat nu psychologische oorlogvoering wordt genoemd en op een professionele leest is geschoeid. De psychologische oorlogvoering ofwel oorlogspropaganda werd naast het inzetten van land-, lucht- en zeestrijdmacht het vierde gevechtswapen. Het totalitaire regime van de nationaalsocialisten in Nazi-Duitsland van na 1933 bedreef als eerste een uitgekende propagandamethodiek. Alle beschikbare middelen zette zij daartoe in: de jeugd werd op school en in de Hitlerjugend geïndoctrineerd, de volwassenen in de Wehrmacht en in allerlei organisaties zoals het Deutsche Arbeitsfront; dagelijks kreeg het Duitse volk propaganda voorgeschoteld via de gedrukte pers en radio; en ook bioscoopjournaals en speelfilms stonden in dienst van de partij. De nieuwsvoorziening was streng gecensureerd en diende niet om het publiek te informeren, maar om een beeld op te roepen dat paste bij Hitlers politiek van het ogenblik. Daarnaast werden er massabijeenkomsten geënceneerd en speelden ook monumentale architectuur en beeldende kunst een belangrijke rol. Dit alles onder het dirigentschap van Joseph Goebbels, minister van Volksaufklärung und Propaganda. Het doel was om het Duitse volk voor de nazipolitiek te winnen door haar in een permanente toestand van apathie te brengen, zodat zij niet meer tot zelfstandig nadenken kon komen, maar automatisch en vrijwillig deed wat van bovenaf werd opgelegd. De overtuigingsmiddelen bestonden uit mensen enthousiasmeren, intimideren en amuseren.

In de door Duitsers bezette gebieden werd tegenwicht geboden door een omvangrijke ondergrondse pers en door de geallieerde propaganda in de vorm van radio-uitzendingen en door de luchtmacht afgeworpen pamfletten, om de vijand te demoraliseren en te ontmoedigen de strijd voort te zetten, dan wel om de bezette bevolking een hart onder de riem te steken.

Luchtpropaganda

Sinds de introductie van (nucleaire) vernietigingswapens in de twintigste eeuw is bij moderne oorlogvoering uitgekende propaganda niet meer weg te denken als wapen in de strijd.

Een doeltreffend instrument is het verspreiden vanuit de lucht van gedrukte berichtgeving in de vorm van pamfletten, vlugschriften, nieuwsbulletins en dergelijke, ook wel aangeduid als 'confettioorlog' en 'papierbombardementen'. Voor het eerst vond dat plaats in de Frans-Duitse oorlog van 1870-1871. De Fransen zetten luchtballonnen in die boven het Pruisische belegeringskordon pamfletten boven de vijandelijke soldaten afwierpen. Tijdens de Eerste Wereldoorlog gebeurde de verspreiding ook vanuit vliegtuigen. Het waren de geallieerden die toen miljoenen pamfletten uitstrooiden boven de Duitse linies in Frankrijk en Vlaanderen om de vechtlust en morele weerstand van de vijandelijke troepen te ondermijnen, zo niet te breken. Toch waren er veel officieren die moeite hadden met dit nieuwe wapen. Er werd getwijfeld aan het effect en men vond het oneerlijk. De Engelsen zetten als eersten de verspreiding van propagandapamfletten in. De Duitsers deden dat pas tegen het einde van de oorlog. De overtuiging kwam pas toen de Duitse legerleiding na afloop van de oorlog volmondig toegaf dat hun nederlaag mede te wijten was aan doeltreffende propaganda van de geallieerden. De Duitsers hadden er geen passend antwoord op, maar Hitler-Duitsland trok er wel lering uit.

9

Witte, grijze en zwarte propaganda

Tijdens de tweede Wereldoorlog werden drie soorten propaganda onderscheiden:

Witte propaganda waarin 'niets dan de waarheid' wordt verteld en waarvan de bron bekend is. Alle voor Nederland bestemde pamfletten, hoewel ze overtrokken waren, behoorden daartoe.

Grijze propaganda, waarin de halve waarheid werd verteld, maar waarvan de herkomst niet (duidelijk) wordt vermeld.

Zwarte propaganda, die enkel leugens vertelt, de bron niet vermeldt, maar waarin uit de inhoud en vormgeving duidelijk de Duitse hand spreekt.

De inhoud van de uitgeworpen witte pamfletten kwam veelal op hetzelfde neer: goede behandeling van Duitse krijgsgevangenen, de kwaadaardigheid van de Duitse keizer en het Pruisische militarisme, de zinloosheid van het volhouden van de oorlog en de almaar toenemende instroom van Amerikaanse troepen.

Duitse luchtpropaganda WOII

De Duitse psychologische oorlogvoering streefde ernaar zowel in strategisch als in tactisch opzicht effectief te zijn. Zij had niet alleen de vijand als doelgroep, maar ook al diegenen in bezet gebied die ofwel verzet pleegden ofwel alleen maar hunkerden naar betrouwbare nieuwsberichten over de dingen die in de buitenwereld plaatsvonden. Doeltreffende propaganda was daarom gebaat bij

goede informatie over de vijandelijke troepen. Op basis van ingewonnen gegevens afkomstig van militaire inlichtingendiensten, verkenningrapporten, ondervraging van krijgsgevangenen en overlopers en buitgemaakte stukken creëerden Goebbels en zijn ministerie een specifiek vijandbeeld, waarmee de te volgen tactiek en strategie kon worden bepaald. Die beeldvorming was er op gericht de zwakke plekken van de vijand bloot te leggen om die vervolgens met daar op inspelende propaganda te bewerken. De redenering was dat angst, wantrouwen en honger de zwakheden waren van elke soldaat in het veld. Om zich een goed beeld te vormen stelden Goebbels en zijn medewerkers vragen als: Wat is de achtergrond van de soldaat, wat vreest hij en waarover spreekt hij? De boodschap van de pamfletten moest simpel, duidelijk en suggestief zijn, waarbij vooral werd gemikt op de onderbuikgevoelens. Om die op te roepen zinspeelden de Duitse pamfletten bijvoorbeeld op de angstgevoelens van de geallieerde soldaten dat zij hun geliefden nooit meer zouden zien, verminkt uit de oorlog zouden thuiskeren of dat hun vrouw hen zou bedriegen met een andere man. De pamfletten werden geïllustreerd met provocerende, suggestieve tekeningen.

De meest gehanteerde middelen in de beeldvorming waren radio-uitzendingen en de verspreiding van prentbriefkaarten en pamfletten vanuit de lucht. De aard van de strooibiljetten varieerde van belachelijk maken (spotprenten) tot gruwelijk (foto's van verminkte lichamen). Zo werden in december 1944 pamfletten in de vorm van kerstkaarten met suggestieve kerstboodschappen

10

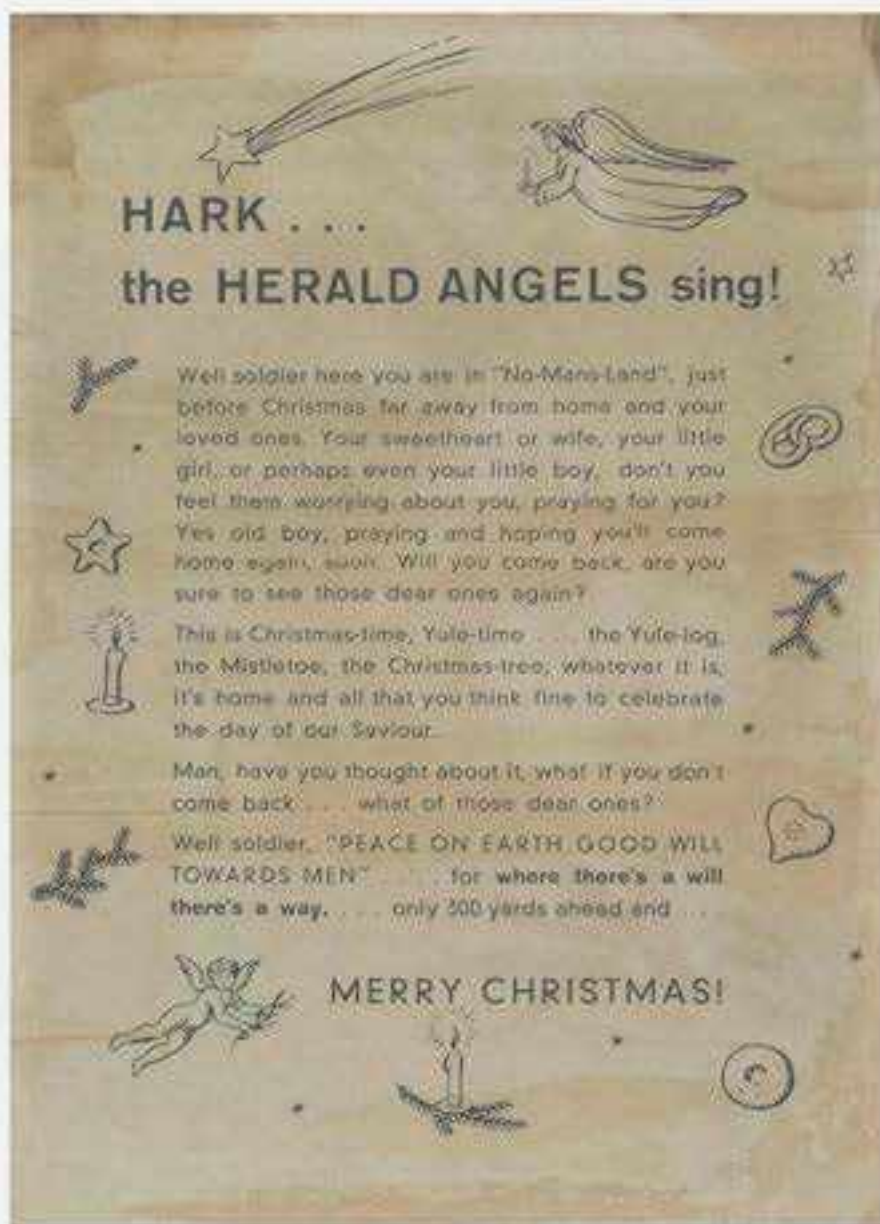
Afb. 1 Gerestaureerde, opengemaakte metalen Duitse pamflettraket, compleet met de gerestaureerde inhoud: 40 pamfletten 'Daddy I'm so afraid', 19 pamfletten 'Xmas at home', 2 pamfletten 'A Merry Christmas from Jerry' en een pamflet 'Heiß'. De hoogte van het projectiel is circa 35 cm, de doorsnee is circa 8 cm. (collectie LM, inv. nr. 035384, 00266618 t/m 00266621)

uitgestrooid boven de geallieerde troepen nabij Bastogne in België. Een daarvan toont aan de voorzijde het gezicht van een blond meisje met helder blauwe ogen. In haar hand houdt zij mistletoe en naast haar brand een kaars. Op de achtergrond doemt het gezicht van haar vader op. Het gat in zijn helm wijst erop dat een kogel hem in zijn hoofd getroffen heeft. Er zit bloed op zijn gezicht en zijn ogen zijn half gesloten. (afb. 1, 2, 3, 4 en 5).

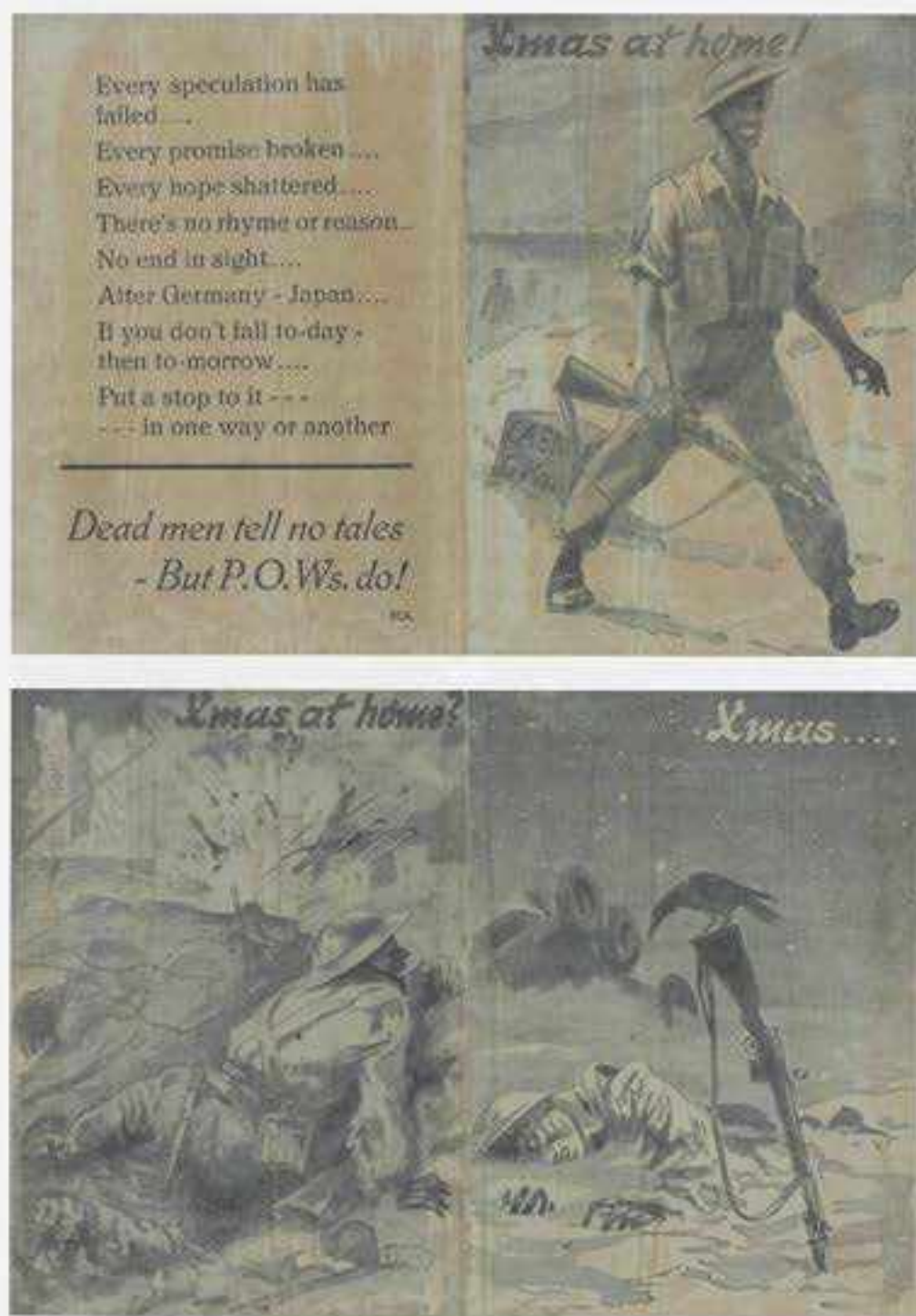
11

Afb. 2 Voorzijde pamflet Daddy I'm so afraid (inv. nr. 00266621)

Afb. 3 Achterzijde pamflet Daddy I'm so afraid (inv. nr. 00266621)

Afb. 4 en 5 Pamflet Xmas at home (inv. nr. 00266620)

De meest tot de verbeelding sprekende pamfletten in dit genre waren erotisch van aard.

Erotische pamfletten

De ondermijning van het moreel werd door de Duitse propagandadienst stevig aangepakt door het verspreiden van pin-up foto's, erotische en zelfs pornografische pamfletten. Met simpele boodschappen en vooral veel tekeningen en foto's van naakte dames werd ingespeeld op de primaire gevoelens van de soldaten. In grote hoeveelheden werden zij uitgestrooid over de vijandelijke troepen, waarbij het Franse leger de primeur had. In 1940 werd dat bestookt met een serie transparante prentbriefkaarten, getiteld *Où le Tommy est-il resté?* met op de voorkant in prikkeldraad verstrikte Franse soldaten. Hield je de kaarten tegen het licht of maakte je ze nat met water, dan kwam er een pornografisch tafereel tevoorschijn waarin Britse officieren zich vermaakten met (half)ontklede dames. Het doel was om tweedracht te zaaien tussen de achtergebleven officieren en de zich ver van huis bevindende gewone manschappen teneinde die zowel te prikkelen als te demotiveren. Een andere serie toont onder meer een stervende Britse soldaat met de foto van zijn echtgenote of verloofde in de hand, terwijl op de keerzijde zijn geliefde het bed deelt met een Britse officier. Deze vileine propagandistische aanpak bleek in zoverre effectief dat de gevoelde twijfel aan de trouw van de vrouw of verloofde thuis niet ongegrond was: in Engeland verdubbelde het aantal buitenechtelijke kinderen. En naarmate de oorlog vorderde, steeg daar, en ook in de Verenigde Staten, de promiscuïteit.¹

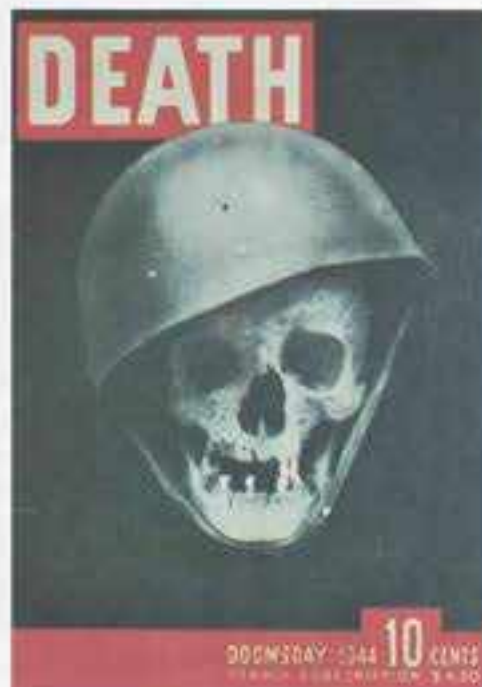
Het zal niet verbazen dat dergelijke pikante en obscene pamfletten, waarvan er miljoenen zijn afgeworpen, door de soldaten ijverig werden verzameld, wat overigens werd gestimuleerd door de aan de onderzijde van de tekstzijde staande mededeling: 'De serie bestaat uit zes plaatjes. Heb je de andere al?' Hoe geraffineerd het gebruik van pamfletten was, bleek uit de bestoking ermee van Russische soldaten. Volgens de Wehrmachtpropaganda waren die minder vatbaar voor seks en meer voor voedsel en veiligheid. Zij werden aangespoord de strijd te staken en zich over te geven met het vooruitzicht van een goede behandeling als krijgsgevangene, goed eten en een uitstekende medische verzorging. Tegelijkertijd werd daarbij natuurlijk gewezen op de hopeloze militaire situatie of de corruptie en verdorvenheid van hun leiders. Andersom bestookten de Russen de Duitsers wel met prikkelende plaatjes van overspelige of aan wellust ten prooi vallende officieren en geliefden. De Duitsers hadden derhalve goed vooronderzoek gedaan naar de verschillende doelgroepen.

Met de komst van de westelijke geallieerden op het Europese strijdtoneel nam de pamflettenoorlog in hevigheid toe. Alles werd in het werk gesteld om het moreel van de oprukkende geallieerden aan het wankelen te brengen. Het gebruik van seks in de pamfletten bewees daarbij goede diensten. Er verscheen

een serie *Life*-pamfletten (een parodie op het in de VS populaire blad, compleet met aangeving van datum en prijs, afb. 6, 7) met op de voorzijde een naakte vrouw en op de keerzijde een doodshoofd met een Britse of Amerikaanse helm. Het verband tussen leven (het redden van het naakte bestaan of het leven thuis) en dood was niet de enige ondermijningstactiek. Er werd niet alleen gezinspeeld op gesuggereerde ontrouw van geliefden (afb. 8), maar ook, en niet onterecht, op blijvende invaliditeit. *The girl you left behind... It was a rude awakening for her...* is het opschrift onder een andere voorstelling van een op krukken hinkende soldaat die op straat zijn geliefde met een andere man aantreft en zijn angstige vermoeden bevestigd ziet.

Seks wekte niet alleen de lust op of versterkte het heimwee, maar was ook geschikt om een wig te drijven tussen officieren en manschappen onder het motto dat vrijen met vrouwen alleen voor officieren was weggelegd, en manschappen slechts mochten sterven op het slagveld. Dat angst en zorgen die alle frontsoldaten, ver van huis, kwelden, maakten hen kwetsbaar en gevoelig.

Terwijl de Duitse pamfletten het vooral hadden voorzien op de onderbuikgevoelens van de geallieerde soldaten, waren die van de geallieerden gericht op 'ware' berichtgeving en op de zinloze voortzetting van de strijd. De Engelse en Amerikaanse pamfletten hadden enerzijds tot doel de vijand te demoraliseren

Afb. 6 en 7. Respectievelijk voor- en achterzijde van *Life*, een Duits propagandapamflet naar het populaire Amerikaanse tijdschrift.

Afb. 8 "We walked a man in a soldier's uniform....", uit de serie Duitse propaganda-pamfletten Home Front Warriors

16

en anderzijds om het moreel van de onderdrukte bondgenoten te versterken. Zij benadrukten vooral de hopeloosheid van de Duitse strijd en kwamen met hoopgevende berichtgeving over het verloop van de oorlog. De verantwoordelijke propaganda- en informatiediensten produceerden pamfletten waarop bijvoorbeeld statistische overzichten stonden van oorlogsmaterieel en munitie van vriend en vijand, waarbij die van de geallieerden natuurlijk in het voordeel waren. Ook drukten zij voor de Duitsers ongunstige getuigenissen van krijgsgevangenen af, maar vooral werd toch een beroep gedaan om zich over te geven, daarbij wijzend op de goede opvang, voeding en medische zorg van de krijgsgevangenen. In dit kader werden ook vrijgeleiden uitgestrooid, die de Duitse soldaten bij vrijwillige overgave konden overleggen. Op deze tweetalige *Passierschein / Safe Conduct* staan aan de achterzijde enkele, aan de Conventie van Geneve omtrentende rechten en plichten van krijgsgevangenen (afb. 9).

Soms werden pamfletten in de vorm van valse brieven van hooggeplaatste Duitse officieren verspreid. Een voorbeeld daarvan was de waarschuwing dat er tegen Hitler een coup gepleegd dreigde te worden en waarin ook sprake was van de slechte gezondheid van de Führer. Het doel daarvan was om de burgers te laten denken dat hoge Nazipartijleden hun twijfels hadden over het

17

Afb. 9 Een selectie luchtpamfletten van de geallieerden afkomstig uit de collectie van het Legermuseum

Hitlerregime. Er waren ook brieven van verpleegsters gericht aan de familie van soldaten die in een buitenlands veldhospitaal waren overleden aan hun verwondingen. Daarin stond geschreven dat de overledene cadeautjes voor zijn familie had gekocht en dat die aan de Ortsgruppenleiter van het hospitaal waren overhandigd. De Britse vervalsers zorgden er uiteraard wel voor dat de overlijdensdatum correct was. Natuurlijk kwamen de niet bestaande cadeautjes nooit aan bij de nabestaanden. Het was bedoeld om de Duitse Ortsgruppenleiter in diskrediet te brengen door te suggereren dat hij de presentjes achtergehouden had.²

Luchtpropaganda boven Nederland

In 1943, toen het de Nederlanders streng verboden was naar de BBC te luisteren, besloot de Nederlandse regering in Londen het Nederlandse volk van betrouwbaar nieuws te voorzien om het moreel op te vijzelen. In samenwerking met de Britse dienst PWE (Political Warfare Executive) werden door middel van luchtballonnen en vliegtuigen van de Royal Air Force (RAF) pamfletten, miniatuurkranten en dergelijke uit de lucht geworpen. De PWE was verantwoordelijk voor de verspreiding van dit 'witte' propagandamateriaal.³ Het totale aantal pamfletten dat zij in de oorlogsjaren afwierp boven de door de Duitsers

beheerste gebieden benaderde maar liefst bijna tien miljard exemplaren. De eerste, voor de Nederlandse bevolking bestemde pamfletten, werden al in het eerste oorlogsjaar, om precies te zijn in de herfst en winter van 1940, uitgeworpen. Daaronder bevond zich het blaadje *De vrijheid vergaat niet* en het pamflet *Een Kerstboodschap*, de door koningin Wilhelmina voor radio Oranje gehouden toespraak in december 1940. In het tweede oorlogsjaar, 1941, daalden ruim dertig verschillende pamfletten uit de donkere hemel boven ons land neer, waaronder toespraken van de koningin, de Engelse premier Winston Churchill en de Amerikaanse president Franklin Roosevelt. Om het geloof in de goede zaak van de geallieerden in stand te houden werden in hetzelfde jaar ook andere, tamelijk opmerkelijke zaken afgeworpen, zoals theeblutjes (rond Pasen), pakjes sigaretten (rond de verjaardag van Wilhelmina in augustus 1941), chocola en toffees (rond 5 december). De verpakkingen daarvan waren voorzien van spottende versregels, de nationale kleur en toepasselijke symbolen. Op de pakjes sigaretten die ter gelegenheid van de verjaardag van de koningin hun bestemming moesten vinden, stonden de bemoedigende deviezen *De overwinning nadert* en *Nederland zal herrijzen* aangevuld met de letter 'V' van victorie. De verpakking was in de kleuren rood-wit-blauw en oranje (afb. 10). In 1942 wierp de RAF te midden van andere nieuwsberichtgeving het miniatuurblad *Vrij Nederland* af. Het was de voorloper van een hele reeks, vanuit de lucht gedropte afleveringen van de rijk geïllustreerde, tussen de 32 en 48 pagina's tellende en deels in kleur gedrukte minikrant *De Wervelwind* dat als periodiek tot september 1944 verscheen. Naast de moedige berichten, geïllustreerd met foto's en spotprenten, besteedde het blaadje ook veel aandacht aan leden van de koninklijke familie. Vanwege de lage oplage - circa 50.000 stuks - kwam slechts een klein deel in handen van de Nederlandse bevolking. Om de inhoud toch aan zo veel mogelijk mensen kenbaar te maken stond aan de achterzijde het verzoek "Lezen en doorgeven" vermeld. De teksten en foto's werden voornamelijk geschreven en geselecteerd door medewerkers van de PWE, maar in de redactie zat onder meer ook de Nederlandse schrijver A. den Doolaard die in mei 1940 naar Engeland was gevlucht vanwege zijn artikelen tegen het opkomende fascisme. In Londen werkte hij als omroeper bij de radiozenders de Brandaris en Radio Oranje. In 1942 werden ook andere pamfletten en brochures afgeworpen, waaronder *De Moffenspiegel* waarin bekende Engelse tekenaars met cartoons de draak staken met de Duitsers. Voor de nieuwsvoorziening waren *De Vliegende Hollander* en de uit *De Wervelwind* voortgekomen *De Luchtpost* de belangrijkste bladen op lilliput-formaat (afb. 11). In het bevrijdingsjaar 1945 daalden maar liefst zeventenveertig verschillende vlugschriften neer, waaronder extra hoeveelheden van *De Wervelwind* en *De Vliegende Hollander* en boodschappen van generaal Eisenhower en minister Gerbrandy.

Afb. 10: Pakje sigaretten 'Nederland zal herrijzen'
(inv. nr. 066934)

Abb. 11 Een selectie uit de pamfletten De Vliegende Hollander, De Wervelwind en De Luchtpost

Verspreidingstechniek

Zowel de Duitsers als de geallieerden staken veel tijd in de verschillende manieren om pamfletten op te stellen en te verspreiden. Grote hoeveelheden konden alleen per vliegtuig worden afgeworpen. Een andere manier was het gebruik van ballonnen, die door middel van een tijdmechanisme een springlading lieten ontploffen waardoor de lading boven het vijandelijk gebied naar beneden dwarrelde. Veel nauwkeuriger waren granaten die via artilleriegeschut naar de vijandelijke linies werden geschoten en boven de hoofden van de soldaten explodeerden.

Tijdens de Eerste Wereldoorlog werden de vlugschriften nog handmatig overboord gegooid. In de Tweede Wereldoorlog werd daarbij gebruik gemaakt van een glijgoot met sluiters die in de romp van het toestel was gebouwd. Aanvankelijk gingen de pamfletten in bundeltjes met een elastiek eromheen naar buiten, maar bij een windsnelheid van 100 km per uur kon het gebeuren dat ze bij Brussel overboord gegooid moesten worden om ze in de buurt van Amsterdam of Parijs terecht te laten komen. Maar de techniek verbeterde snel. De Amerikanen ontwikkelden de T-1 bom die met maar liefst 80.000 vlugschriften gevuld kon worden en uitgerust was met een ontsteker die op een barometer reageerde. De ontsteker was zo afgesteld, dat de bom ontplofte op ongeveer 2500 voet hoogte, waardoor de neerdwarrelende papiermassa zich over circa 400 hectare verspreidde. Elk vliegtuig vervoerde twaalf van deze bommen. Niet-ontploffte T-1 bommen zijn, in 1944, onder meer in een kippenhok in Aikmaar en een groentekas in het Westland gevonden. Deze laatste bevatte het pamflet *Mededeling aan de bevolking van bezet Nederland*. Het spreekt voor zich dat de productie en aanlevering van de vlugschriften in het geheim gebeurden en de droppings altijd 's nachts plaatsvonden. Voor het uitwerpen gebruikten de RAF de tweemotorige Wellington, de viermotorige Halifax bommenwerper en Lancaster toestellen; de USAAF zette er de B-17 en B-24 en voor in. Ze vlogen in formatie op grote hoogte, bij voorkeur tegelijkertijd met bombardementsvluchten. De Luftwaffe gebruikte hun beroemde V-1. Vele miljoenen pamfletten werden op deze wijze gedropt. Maar ook de onbemande luchtballon bleef gehandhaafd, ondanks dat ze een gemakkelijke prooi waren voor de Duitse jagers. De door de ballonnen - die bij westelijke wind werden opgelaten - meegevoerde vlugschriften zijn herkenbaar aan de perforatie. Door die gaten liepen koorden die via een ontstekings- en tijdmechanisme aan de ballon waren bevestigd.

In de laatste oorlogsjaren werd met het geleidelijk wegvallen van de Duitse luchtmacht een speciale raketwerper in gebruik genomen die een reikwijdte had tot 3000 meter. De afgevuurde artilleriegranaten en raketten bevatten pamfletten. Deze werper was speciaal bedoeld voor betrekkelijk korte afstanden (de reikwijdte was ongeveer 3000 meter) wat te maken had met het snel wisselende strijdtoneel. Veel op deze wijze afgeschoten pamfletten waren van het zogeheten *tactical propaganda* type, die onmiddellijk effect beoogden op

Afb. 12. Raketwerper met brisantgranaat, Duits model R.-AG 42 (Raketen Abschuss Gerät 42), kaliber 7,3 cm, waarmee ook propagandamateriaal werd afgeschoten (inv. nr. 004711 en 035348)

de zich in de nabijheid bevindende vijand. De toepassing ervan vond na D-day plaats toen alleen al boven de Duitse troepen 300 miljoen publicaties werden afgeworpen, 250 miljoen boven de Duitse burgerbevolking en 200 miljoen boven Frankrijk en 20 miljoen boven Nederland. In het laatste oorlogsjaar werden pamfletten bijna synchroon lopend met het offensief afgeworpen. Zo had eik van de vier fasen in het Duitse Ardennenoffensief een eigen pamflet. Het kwam zelfs voor dat de strijdwisseling zo snel verliep, dat uitstrooien van een op het strijdverloop gerichte pamflet achterwege moest worden gelaten. Voor de korte afstandpropaganda gebruikten de Duitsers rookgranaten waarin ruim 400 opgerolde pamfletten pasten. De Engelsen gebruikten wel 25-ponder granaten en de Amerikanen 105 en 155 mm houwitser. In de collectie van het Legermuseum bevindt zich een dergelijke raketwerper met propagandaraket (afb. 12).

Ook aanwezig is een geweergranaat, daterend uit de WOII en behorend bij het Duitse geweerstype K98, bestemd voor het afschieten van berichten en/of propagandamateriaal.

De vanuit de lucht verstrooide Engelse en Amerikaanse pamfletten zijn doorgaans voorzien van een code bestaande uit letters en cijfers, die het land van productie, het land van bestemming en het serienummer aangeven.

De tien geboden van de oorlogspropaganda

(Anne Morelli, *Principes élémentaires de propagande de guerre. Utilisables en cas de guerre froide, chaude ou tiède*, Brussel 2001)

- 1 We willen geen oorlog
- 2 De tegenpartij is de enige schuldige aan de oorlog
- 3 De vijand is het gezicht van de duivel
- 4 We verdedigen een nobele zaak, geen eigen belangen
- 5 De vijand begaat systematische wreedheden; als wij miskleunen begaan, is het onvrijwillig
- 6 De vijand gebruikt verboden wapens
- 7 Wij leiden weinig verliezen, die van de vijand zijn enorm
- 8 Artiesten en intellectuelen staan achter onze zaak
- 9 Onze zaak is heilig
- 10 Zij die onze propaganda in twijfel trekken, zijn verraders

Het effect

Hoewel het effect van de uit de lucht dwarrelende pamfletten moeilijk te meten is, zijn er toch aanwijzingen dat ze wel degelijk zinvol werden geacht. Alleen al het aantal van miljoenen pamfletten dat in beide wereldoorlogen afgeworpen werd, is veelzeggend. Het in de wereld brengen van valse berichtgeving en leugens, met name in crisis- en oorlogssituaties die veel onzekerheid brengen, oefent hoe dan ook invloed uit. Niet voor niets verordonneerde de Duitse bezetter in ons land al vanaf juni 1940 het verbod op nieuwsvergaring uit de vrije wereld. Verwonderlijk was dat niet, want de vrijheid van pers en meningsuiting hadden de nationaalsocialisten, sinds zij in 1933 in Duitsland aan de macht waren gekomen, meteen aan banden gelegd. Pers en radio waren in handen van Goebbels. Het luisteren naar de Engelse BBC-uitzendingen en het lezen van vlugschriften was streng verboden. Gevonden exemplaren moesten onmiddellijk gemeld en ingeleverd worden bij de politie. Maar natuurlijk vond overtreding van deze verboden plaats en gingen de pamfletten van hand tot hand. Ze werden zelfs al in de oorlogsjaren verzameld.

De Duitsers namen ook andere maatregelen zoals het voeren van tegenpropaganda met vervalste geallieerde pamfletten die ook boven Nederland werden uitgestrooid.

De winter van 1942/1943 bracht een ommekeer in de oorlog toen het Duitse leger de nederlaag leed bij Stalingrad en de opmars van de geallieerden in Noord-Afrika niet te stuiten bleek. In Nederland ging dat niet onopgemerkt voorbij, vanwege de regelmatig, overdag overvliegende geallieerde luchteskaders richting Duitsland en de beschietingen van treinen, voertuigen, vliegvelden en Duitse oorlogsindustrie. Het verplicht inleveren van radio's (in 1943) en na de invasie van Normandië nam het aantal pamfletten en de frequenties van uitstrooien letterlijk en figuurlijk een grote vlucht. Het door de Duitsers ingestelde radioverbod en inleveren van de toestellen geeft aan

hoezeer zij de Engelse propaganda vreesden. Maar het gat in de berichtgeving werd al snel door pamfletten gevuld.

De nieuwsvoorziening uit Londen was voor het moreel van de Nederlandse bevolking van het allergegrootste belang en moest blijvend ondersteund worden. Het waren de eerder genoemde Den Doollaard en latere WOII-auteur Lou de Jong, de oprichters van het illegale blad *De Vliegende Hollander*, die de nadrukkelijke wens hadden geuit deze zoveel als mogelijk te doen verschijnen. Het eerste nummer bereikte in de nacht van 23 op 24 mei 1943 het bezette Nederland. Er zouden er nog 138 volgen. Van de luchtpamfletten vond overigens lang niet altijd alles zijn bestemming. Door slecht weer konden vluchten niet doorgaan, zodat het nieuws achterhaald was en daarom werd vernietigd. Ook ontploften de granaten of bommen niet of vroegtijdig, waren neergekomen in water of op de verkeerde plaats gedropt.

In hoeverre de erotische pamfletten effect hadden, is moeilijk te zeggen.

Concrete aanwijzingen zijn schaars, maar het feit dat de geallieerden waarschuwden voor deze vorm van Duitse propaganda geeft aan hoe gevaarlijk het werd geacht voor de geestelijke toestand van hun manschappen. Ook de Duitsers waren niet ongevoelig voor de geallieerde propaganda: het oprapen, lezen en bewaren van vlugschriften was verboden en er stonden strenge straffen, zelfs executie, op.

Ervaringen en naoorlogse analyses toonden het effect - hoe lastig meetbaar ook - ervan in die mate aan, dat luchtpamfletten nog steeds werden en worden ingezet, zoals tijdens de Koude Oorlog en de oorlogen in Korea en Vietnam. In de oorlog tegen Irak gooiden de Amerikanen in 1991 boven Irakese soldaten pamfletten uit met de in het Arabisch opgestelde oproep zich over te geven als ze niet door de Amerikanen wilden worden doodgeschoten. Begin 2009 dropte het Israëlische leger boven steden en dorpen in de Gazastrook pamfletten waarin de Palestijnse bevolking werd gewaarschuwd geen wapenvoorraden in huis te verbergen. *Iedereen die een arsenaal wapens of een voorraad munitie in zijn huis heeft, moet dat vernietigen. Anders zullen de consequenties gevaarlijk zijn*, zo luidde vrij vertaald de tekst. Kort voor het begin van het grondoffensief strooide de Israëlische luchtmacht pamfletten uit die waarschuwingen bevatten over 'de escalatie van de strijd' en riepen de bewoners van Gazastad op hun woningen te verlaten.

Toch blijft het moeilijk inschatten welk effect propagandapamfletten op een individu en een groep exact hebben, en welk aandeel het verspreiden ervan heeft op het verloop van de oorlog.

Literatuur

- Boehm, E., *Behind enemy Lines. WWII allied/Axis propaganda* (New York 1989)
- Field, J.C.W., *Aerial propaganda leaflets. A collector's handbook* (Sutton Coldfield 1954)
- Groeneveld, G., 'Gentlemen prefer blondes... Duitse pornopamfletten in oorlogspropaganda', in: *De Boekenwereld* 21 jrg. Nr. 4 (mei 2005) 202-232
- Kirchner, K., *Flugblätter: psychologische Kriegsführung im Zweiten Weltkrieg in Europa* (München 1974)
- Kirchner, K., *Bayern und der Frieden* (Erlangen 1983)
- Kirchner, K., de catalogi *Flugblätter aus England 1939/1940/1941* (Erlangen 1978); *Flugblätter aus England, G-1942* (Erlangen 1974); *Flugblätter aus England G-1943, G-1944* (Erlangen 1979); *Flugblätter aus England, aus den USA 1944/1945* (Erlangen 1980); *Flugblätter aus den USA 1943/44* (Erlangen 1977); *Flugblätter aus Deutschland 1939/1940* (Erlangen 1982)
- Vries, L. de, en J. de Groot, *De Wervelwind. De Vliegende Hollander en andere uit de lucht verspreide vlugschriften. Een fascinerende selectie uit de oorlogsjaren 1940-1945* (Laren 1974)

Noten

- 1 Groeneveld 2005, p. 207
- 2 Groeneveld 2005, p. 209
- 3 Dit bureau werkte later in de oorlog samen met de Amerikaanse propagandadienst OMI (Office of War) om in 1944 tezamen op te gaan in de PWD (Psychological Warfare Division).

Harm Stevens

‘Tot het laatst keek
hij den dood recht
in het gezicht...’

Het schilderachtige leven van
Frans Darlang, kapitein-aviateur

Planterszootje van Java, gevierd Atjeh-officier, ‘heer der bergen’, wereldreiziger, aviateur van het eerste uur, verkeersovertreder, biljarter en grapjas. Frans Darlang was het allemaal. Portret in woord en beeld van een officier die geworteld was in het oude Indië maar in zijn laatste levensjaren in Nederland en de kolonie de vroege militaire luchtvaart vleugels gaf.

Harm Stevens was van 2002 tot 2009 conservator blanke wapens en harnassen in het Legermuseum. Momenteel werkt hij als conservator bij de afdeling Geschiedenis in het Rijksmuseum.

Abt. 1 Kapitein Darlang met de erensabel die hij ‘voor betoonde dapperheid’ in Atjeh in 1903 ontving.

Collectie Museum Bronbeek, Arnhem, Registratienummer 19970526-1-121

Frans Darlang (1872-1917) was een man van reputatie. Niet voor niets wordt zijn welluidende achternaam met eerbied genoemd in *Het land van herkomst*, de grote Indische roman van E. Du Perron. Aan het woord is Arthur Hille, de Atjeh-veteraan en meesterlijke verteller die de lezer met brute hand inwijdt in de mores van het koloniale krijgsbedrijf:

'Ken je de Indische krijgsgeschiedenis? Niet goed? Dat zou anders een rijke bron voor je kunnen zijn. We hebben nu ook ons bulletin van krijgsverrichtingen, maar dat zal ik je maar niet sturen, dat wordt bij mekaar gepend door Jan Kut en z'n maat... Maar als je op het kerkhof staat van Peutjut, weet je, en je ziet de namen die op de grafstenen staan, van zo'n Darlang, zo'n Webb, Scheepens, Vis, Campioni, en je stelt je weer voor hoe die kerels gevallen zijn, dan heb je geen spatje lef meer, dat verzeker ik je: dan sta je met je decoratie op je borst en je zegt: Ued.'s Onderdanige dienaar. Ued.'s Onderdanige, kloterige dienaar.'

28

Afb.2: Grafmonument opgericht ter nagedachtenis van Darlang op de Militaire erebegraafplaats Peutjut in Kotaradja (het huidige Banda Aceh). De foto is waarschijnlijk genomen in de jaren '20 of '30. Collectie Museum Bronbeek, Arnhem, Registratienummer 1997/05/26-1-26

Afb. 3: Frans Darlang op jonge leeftijd. Darlang was afkomstig uit een Indische familie die behoorde tot de koloniale 'landadel' op Java. Hij werd op 15 februari 1872 geboren op het landgoed Gesangan (nabij Salatiga) in het gelijknamige landhuis dat omstreeks 1828 door zijn grootvader was gebouwd. Zijn vader was landbezitter van een koffie-plantage aldaar. Collectie Museum Bronbeek, Arnhem, Registratienummer 1997/05/26-1-156/5

29

Peutjut is de grote Nederlandse erebegraafplaats in Banda Aceh, waar 2000 KNIL-militairen die in de guerrilla op de uiterste noordpunt van Sumatra het leven lieten, een laatste rustplaats hebben gevonden. Zo ook Darlang, wiens grafmonument bestond uit een (vermoedelijk) gipsen buste geplaatst op een hoog voetstuk. De buste heeft de stormachtige Atjehse geschiedenis, die zelfs deze rustplaats niet onberoerd liet, niet geheel ongeschonden doorstaan. Naar verluid is hij in 1946 ten prooi gevallen aan de vernielzucht van Atjehse beeldenstormers.² De gipsen buste moet toen letterlijk onthoofd zijn. Op een foto uit 1995 is te zien hoe alleen nog Darlangs trotse atilla het voetstuk siert. Zeker is dat het voetstuk in december 2004 het razende natuurgeweld van de Tsunami heeft overleefd. Behalve Darlangs naam en sterfdatum staan in het steen van het grafmonument de initiatiefnemers uitgehouwen: 'zyne vrienden en krygsmakkers'.

Of die vrienden en makkers met de oprichting van dit monument geheel in de geest van hun overleden kameraad handelden, valt te betwijfelen. In het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde wordt een kopie bewaard van een visitekaartje van Darlang. Daarop is door de laatste genoteerd: 'Ik wil begraven worden zonder militaire eerbewijs zonder bloemen en zonder toespraken op mijn graf. Uiterste wil van F. Darlang.' Die wens werd kort na zijn

Afb. 4. Frans Darlang (staande) met zijn reisgenoot Keumpoel, verkleed als cowboys. De foto is gemaakt tijdens Darlangs verblijf in de Verenigde Staten, een van de landen die hij aanreed tijdens een wereldreis in 1908 die verder leidde door China en Japan. In Museum Bronbeek wordt het reisdagboek dat Darlang tijdens de reis bijhield bewaard. De notities beslaan alleen de eerste weken van de reis, dat wil zeggen tot de Chinese stad Shanghai. Collectie Museum Bronbeek, Arnhem, Registratienummer 199705/26-1-15814

30

dood op 21 april 1917 in ieder geval nog eerbiedigd aan zijn graf op Java: geen toespraken, geen bloemen, geen militair eerbewijs. Pas later werd Darlang overgebracht naar de militaire erebegraafplaats Peutjut.

Hoewel het niet de gewelddadige dood was die de rest van het rijtje Atjeh-officieren in de passage uit *Het land van herkomst* ten deel viel, heeft het overlijden van Darlang in het voorjaar van 1917 nog tot in lengte van dagen tot de verbeelding gesproken. Dat is vrijwel volledig op het conto te schrijven van H.C. Zentgraaff, de bekende Indische journalist die in zijn spannende oorlogsboek *Atjeh* uit 1938 een kleine kroniek van Darlangs aangekondigde dood schreef:

'Aan de bittertafel in Concordia kreeg hij pijn in de buikstreek; hij ging naar het hospitaal waar onmiddellijk operatief moest worden opgetreden. De dokters zagen de dood al in hem; zijn ingewanden waren gedeeltelijk afgestorven, en omdat hij eischte dat men hem precies zou zeggen hoe het er mee stond, vertelde de dokter het hem dien namiddag: "hoogstens nog een uur of twaalf." [...] Darlang keek naar de klok, en voelde volkomen wat de diepste betekenis van een wijzerplaat is. Daarop liet hij champagne komen, en hij bracht die laatste uren door, met zijn vrienden praterend en een glas drinkend. Tot het laatst keek hij den dood recht in het gezicht, en 's morgens om 3 uur stierf hij." Zo eindigde op 21 april 1917 een groots en meeslepend leven in de chevalreske

Afb. 5. Darlang in de officiers-attilla van het KNIL met op de kraag geborduurd het embleem van de Militaire Luchtvaart van de Koninklijke Landmacht en later KNIL. De foto is waarschijnlijk op Soesterberg gemaakt. In de achtergrond staat een Farman HF-20. Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en volkenkunde, Leiden, signatuur 15339

31

stijl die goed paste bij Frans Darlang. Voor een meer zakelijke beschrijving van leven en loopbaan van Darlang is het zinnig een blik te werpen in het Officiersstamboek met daarin onder meer de rubriek 'Gedane veldtochten, bekomen wonden, uitstekende daden, bijzondere verrichtingen en ontvangen beloningen'.³ Opmerkelijk is dat de invulling van juist die rubriek goed en wel gestalte krijgt nadat Darlang in 1902 - inmiddels in de rang van luitenant - is overgeplaatst naar het 'Korps Marechaussee te voet in Atjeh en Ondehoorigheden'. Dit in contraguerrilla gespecialiseerde elitekorps deed in de jaren na 1900 - eerst in het van oudsher onrustige Atjeh en later ook in andere streken in Nederlands-Indië - dienst als de gewapende arm van het op expansie gerichte gouvernement. Het waren steeds de mobiele brigades van het korps marechaussee die her en der in de archipel het plaatselijke verzet tegen de Nederlandse koloniale inmenging de genadeslag toebrachten. Dit militaire optreden dat volgens de koloniale ideologie in heel Indië *Pax Neerlandica* moest vestigen, bracht in de regel terreur, contraterreur en ontwijking van lokale machtstructuren met zich mee. Voor de deelnemende officieren vormden deze militaire expedities de vruchtbare bodem voor het oogsten van een gevarieerd boekje aan eervolle vermeldingen, dapperheidsonderscheidingen en andere eretekens.

Dat gold ook voor Darlang, die eerst voor zijn krijgsverrichtingen in Atjeh in 1902 de Militaire Willems-Orde (4^e klasse) ontving. Bij Koninklijk Besluit van

Afb. 6 Darlang (derde van rechts) in bivak op de Siang Keudah in Pidie in Atjeh. De foto moet gemaakt zijn in de jaren kort na 1900. Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde, Leiden, signatuur S3416

Afb. 7 Eresabel uitgereikt aan Kapitein Darlang. Het betreft een officiële militaire eresabel voor officieren van het Nederlands-Indisch Leger van het model dat in 1898 werd ingevoerd. Personen als Darlang die de Militaire Willemsorde reeds bezaten, maar die zich wederom door buitengewone daden van beleid en grote dapperheid hadden onderscheiden, konden met een eresabel opnieuw officieel worden onderscheiden. Collectie Museum Bronbeek, Arnhem, registratienummer 195405026-1-1

5 augustus 1904 werd Darlang begiftigd met de eresabel voor zijn daden in het voorgaande jaar, eveneens in Atjeh. Ten slotte werd hij in september 1908 bevorderd tot ridder 3^e klasse der Militaire Willems-Orde. Deze laatste dapperheids onderscheiding had Darlang te danken aan zijn optreden in de residentie Djambi (Sumatra). De Djambi-expeditie in 1907 waarover kapitein Darlang het bevel voerde, vormde zijn belangrijkste wapenfeit. De wekenlange achtervolging door Darlang en zijn brigades leidde in april 1907 tot het

sneuvelen van Pangeran Hadji Oemar, het verzetshoofd dat verantwoordelijk werd gehouden voor een reeks moorden en moordaanslagen op plaatselijke Nederlandse bestuursambtenaren. In een Nederlands krantenbericht werd routineus verslag gedaan van de militaire acties op Midden-Sumatra. Over de zegenrijke uitwerking daarvan bestond vanzelfsprekend geen enkele twijfel:

"Het is het gewone verhaal van onverzoenlijke inlandsche grooten, een verhaal dat eentonig begint te worden. Zeker zal niemand pangeran Hadji Oemar de eer onthouden dat hij de zaak van het verzet met alle kracht heeft gediend [...] ofschoon hij reeds lang te voren heeft moeten weten dat een karabijnkogel of kiewanghouw ten slotte zijn deel zou worden. Voor de rust in die pas onderworpen streken is zijn sneuvelen van groote en goede beteekenis."
Ondertussen was kapitein Darlang bij de overmeestering van de schuilplaats van

Afb. 8 Darlang, luitenant bij het Korps Marechaussee, gedateerd 22 augustus 1904. Collectie Museum Bronbeek, Arnhem, registratienummer 199705026-1-1391

Afb. 9 Darlang als bestuurder in een auto in Nederland, ca. 1914. Collectie Museum Bronbeek, Arnhem, registratienummer 199705/26-1-84

34

Afb. 10 Darlang in het dagelijks tenue met witte tropenbroek van het korps marcheuses met bijartek in de sociëteit in Indië. Museum Bronbeek, Arnhem, registratienummer 199705/26-1-55

Hadji Oemar door het oog van de naald gekropen, zo valt op te maken uit het stamboek waarin opgetekend staat dat Darlang bij die actie een 'schotwond door den nek' opliep.

Een van de laatste notities in het stamboek bevestigt nog weer eens het beeld van de kwajongen die Darlang tot zijn laatste levensjaar geweest moet zijn. Op 27 januari werd Darlang voor de krijgsraad veroordeeld tot betaling van een boete van 10 gulden ('bij wanbetaling te vervangen door 4 dagen hechtenis')

wegens een 'overtreding motor en rijwiel reglement'. Bekend is dat Darlang inderdaad een verwoed automobilist was, die, zoals ook uit deze aantekening valt op te maken, het nog jonge wegennet van Java onveilig maakte.

Snelheid en de machines van de toekomst moeten een onweerstaanbare aantrekkingskracht hebben gehad op de durfal Darlang. Geheel in overeenstemming daarmee nam de militaire carrière van de gevierde KNIL-officier in 1912 een verrassende wending. Darlang was, zoals het heette, *ter beschikking gesteld van den Minister van Koloniën [...] ten einde te worden opgeleid voor aviateur*.⁷ Daarmee betrad hij het pionierspad van de militaire luchtvaart bij het KNIL.⁸ Dat pad ging niet over rozen. In december 1912 had Darlang vlieglessen gekregen op de in het Belgische Genk gevestigde vliegschool Aeroplane Leon de Brouckere. Tijdens een lesvlucht zonder instructeur zag de leerling-aviateur zich vanwege plotseling opdoemende mist genoodzaakt vanaf 25 meter hoogte een noodlanding te maken. Een verbrijzelde linker enkel was het gevolg. Darlang maakte met zijn (aanvankelijk gemankeerde) opleiding tot aviateur deel uit van een groep van drie KNIL-officieren, die werden opgeleid door de

35

Afb. 11 Franc Darlang (geheel links) met zijn moeder en drie broers, foto genomen in Leiden, voor 1900. Museum Bronbeek, Arnhem, registratienummer 199705/26-1-15/11

Afb. 12. Darlang brengt met twee broers een toast uit op 'moeke en poeke', waarmee waarschijnlijk zijn zuster en moeder worden aangeduid. Museum Bronbeek, Arnhem, registratienummer 1997/05/06-1-15715

firma de Brouckère. Deze Belgische fabriek/vlugschool leverde aan het ministerie van Koloniën in 1912 twee tweedekkers type Farman en een eendekker Déperdussin, door De Brouckère in licentie gemaakt. De vliegtuigen zouden nooit in Indië vliegen, maar op het vliegveld Soesterberg gestationeerd blijven. Zo werd, vooral dankzij de initiatieven van de onvermoeibare luitenant der Artillerie Ter Poorte, de grondslag gelegd voor een vliegafdeling bij het Indisch leger. Het was een proces dat van meet af aan geteisterd werd door tegenslag. Als gezegd: Darlang verbrijzelde in 1912 zijn enkel. Van de andere twee KNIL-officieren die werden opgeleid tot aviateur, kwam de luitenant Spandaw in 1914 op Soesterberg om het leven bij een vliegongeval. Alleen luitenant Ockerse behaalde volgens planning zijn vliegbrevet. Toch werd in mei 1914 bij gouvernementsbesluit de zogenoemde Proefvliegafdeling (P.V.A.) voor het Koninklijk Nederlandsch-Indische Leger

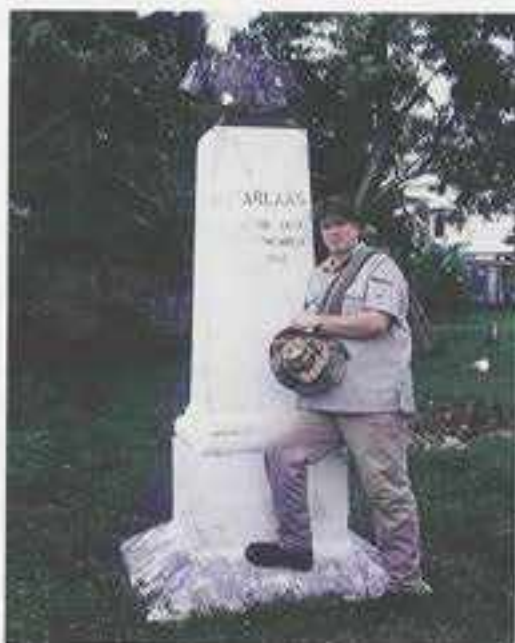
opgericht. Deze organisatie werd geacht de mogelijkheden van het luchtwapen voor de defensie van Nederlands-Indië te verkennen. Zo'n twee jaar na het gouvernementsbesluit bestond de P.V.A., gevestigd in Tandjong-Priok nabij Batavia, over een instructeur-werktuigkundige en zes leerlingen. Daarbij had zich ook kapitein Darlang gevoegd, die zich door zijn eerdere vliegongeluk niet uit het veld had laten slaan en in 1914 op particulier initiatief in Europa alsnog zijn F.A.I.-brevet (Fédération Aéronautique Internationale) had behaald. Bij gebrek aan goed materieel - de aanschaf daarvan werd ernstig gehinderd door de wereldoorlog - bleven de activiteiten van de P.V.A. hoofdzakelijk beperkt tot stuuroefeningen met een watervliegtuig - uitgevoerd op het water, niet in de lucht. Die enkele keer dat er wel daadwerkelijk gevlogen werd eindigde op 14 februari 1916 in een onvoorstelbaar drama. Met luitenant Ter Poorten als bestuurder en als passagier luitenant-generaal Michielsen, legercommandant der strijdkrachten in Nederlands-Indië en uitgerekend de man die de oprichting van de P.V.A. mede mogelijk had gemaakt, stortte een vliegtuig van een hoogte van 40 meter onder toezien van vele toeschouwers neer. Ter Poorte raakte zwaar gewond. Michielsen overleefde de crash niet. Hij was het eerste dodelijke slachtoffer van een vliegtuigongeluk in Indië.

Zo werd de embryonale fase van de Indische militaire luchtvaart gekenmerkt

Afb. 13. Luitenant Frans Darlang (met baard) tijdens de uitreiking van de Militaire Willems-Orde in 1904. Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde, Leiden, signatuur 27234

Afb. 14 Grafmonument van Frans Darlang in 1995. In de voorgrond Dirk Staat, de toenmalige conservator van Museum Bronbeek en huidige directeur collecties van het Legermuseum, te veld.

38

door vallen en opstaan. Dat gold ook vrij letterlijk voor Darlangs carrière als vlieger. De verwonding die Darlang als leerlingvlieger bij de reeds gememoreerde noodlanding in het Belgische Genk aan het linkerbeen had opgelopen was nooit volledig genezen. Daarom treffen wij Darlang op 11 februari 1917 aan op een plek waar deze man van actie en dynamiek zich als een vis op het droge moet hebben gevoeld: gedwongen 'plat en stil' op een ziekenhuisbed. In een brief aan zijn moeder en zuster vanuit het Militair Hospitaal te Weltevreden schrijft de 'rusteloze zevensteling', zoals Darlang zich in de laatste alinea als het zevende kind van zijn moeder noemt:

"Momenteel lig in 't hospitaal voor dat linker rotbeen, wat weer eens is gaan spoken. Ik lig sinds een weekje hier en moet plat en stil op bed liggen [...] ik zal met 14 dagen wel weer rap ter been zijn. Ben onder behandeling van Knock en dus in goede handen. Misschien laat hij me nog wat slenteren. Er is trouwens toch nog geen werk voor me aan de winkel, want tot ergernis van Staf en anderen hoogvliegers heb ik 't finaal verdomd om te vliegen als we hier geen betere motoren krijgen. Begin maart komt vermoedelijk de Amerikaanse Commissie terug met nieuwe verbeterde vliegtuigen en ik wil met genoeg weer met mijn luchtcapriolen beginnen, maar de motoren moeten betrouwbaar zijn anders verdom ik 't."

Van die luchtcapriolen zou het niet meer komen. Frans Darlang stierf op 21 april 1917, een paar weken na het schrijven van de brief.

Afb. 15 Het grafmonument van Darlang gefotografeerd na de Tsunami en de daarop volgende restauratie die op initiatief van de Nederlandse stichting Peutjut-Fonds is ondernomen. Copyright Stichting Peutjut-Fonds

39

Noten

- 1 E. Du Perron, *Het Land van Herkomst* (Amsterdam 1989) 388.
- 2 Vriendelijke mededeling van de heer R.J. Nix, voorzitter van de stichting Peutjut Fonds.
- 3 Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde, Leiden, Documentatie over F. Darlang verzameld door R. Nieuwenhuys, DH 1001.
- 4 H.C. Zentgraaff, *Atjeh* (Batavia 1938) 266-267.
- 5 Nationaal Archief, Den Haag, nummer toegang 2.13.07 Stamboeken Officiëren Landmacht en KNIL, inventarisnummer 639.
- 6 Nationaal Archief, Den Haag, nummer toegang 2.10.36.51, Ministerie van Koloniën: Geheim Archief 1901-1940, inventarisnummer 84. Het aangehaalde krantenbericht is als 'knipsel' onderdeel van een ambtelijk dossier. Het is niet bekend uit welke krant het bericht afkomstig is.
- 7 Nationaal Archief, Stamboek Darlang (zie noot 4).
- 8 De gegevens over de vroege Indische Luchtvaart en Darlangs rol daarin zijn ontleend aan: 25 jaar *Militaire Luchtvaart in Nederlandsch-Indië 1914-1939* (z.p., z.j.).
- 9 Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde, Documentatie Darlang (zie noot 2).

Ron Knip

Een handvol pyrotechniek

Al ruim 500 jaar vormt pyrotechniek, de kunst van het voorwerk maken, de basis van de handgranaat.

Een overzicht van historie en techniek van dit geduchte wapen.

Ron Knip is sinds 1998 verbonden aan het Legermuseum als vrijwilliger voor wapen- en munitietechniek.

Abt. 1. Sejukische (brand-)handgranaten uit de 12^e of 13^e eeuw (inv. nr. 050403). De granaten zijn vervaardigd van terracotta (gebakken klei) en zouden zijn gevuld met een brandbare vloeistof, en voorzien van een lont. Bij het neerkomen moet het ampulletje breken en kan de vloeistof zich al brandend verspreiden.

*Arma antiqua manus, unguis dentesque fuerunt
Et lapides et item silvarum fragmina rami
Et flammae at que ignes... posterius ferri.*
Lucretius (98 v.Chr. - 55 v.Chr.) in 'De natura rerum'

In de hierboven aangehaalde regels uit zijn leerdicht, stelt Lucretius:

*De eerste wapens waren de handen, de nagels en tanden,
dan kwamen er stenen en stokken, gevonden in het bos,
vervolgens de vlam, het vuur en het ijzer.*

Het gooien van voorwerpen, stenen vooral, om wilde dieren te verjagen of om soortgenoten te bestrijden, is kennelijk een oerinstinct van de mens. Geen wonder dan ook dat in de militaire geschiedenis de handgranaat steeds weer verschijnt als in een conflict met andere wapens geen beslissing kan worden bereikt (Port Arthur, Eerste Wereldoorlog). Als een tegenstander moet worden verdreven is de worp van een steen de natuurlijke defensiereflex van de mens. Door ons vernuft tegenwoordig wel een exploderend exemplaar en één, die zijn werk kan doen vanuit een veilige dekking. Maar vorm en het gewicht van de moderne handgranaat zijn nog steeds verwant aan de simpele projectielen uit de grijze oudheid.

Eerder is in het jaarboek *Armamentaria* van het Legermuseum¹ een uitvoerig artikel verschenen van de toenmalige conservator vuurwapens, drs. J. Lenselink, met als onderwerp *De Nederlandse handgranaat van 1815 tot 1940*. In het huidige artikel wordt aan de hand van voorbeelden uit de collectie een beeld geschetst van de geschiedenis, constructie, uitwerking en het tactisch gebruik van de handgranaat en worden een aantal bijzondere exemplaren onder de aandacht gebracht.

Historie

Pas na de 'uitvinding' van het zwarte buskruit kon er een explosieve handgranaat worden vervaardigd. Toch vinden we vóór de 14^e eeuw, waarin het kruit in West-Europa in gebruik werd genomen, wel voorwerpen die men handgranaat zou kunnen noemen. Zo bevinden zich in de collectie van het Legermuseum een tweetal potjes van aardewerk (afb. 1), die aangekocht zijn bij het veilinghuis Mak van Waay. Zij zouden Seljukisch² zijn en uit de 12^e of 13^e eeuw dateren. Gevuld met een brandbare stof of met ongebluste kalk zijn zij de voorouders van de chemische handgranaat uit de 20^e eeuw. Met springstof gevulde handgranaten konden pas effectief worden gemaakt nadat men in staat was holle ijzeren voorwerpen te gieten (rond 1500). Vóór die tijd werd wel gebruik gemaakt van andere materialen, zoals klei, karton, bamboe, hout en tin. Veel meer effect dan schrik en verwarring hadden deze

voorwerpen echter niet, maar ze zijn te beschouwen als voorlopers van de moderne aanvalshandgranaat. Ijzeren bollen, met een diameter van 6 tot 8 centimeter, een gewicht rond de 700 gram en een buskruitlading van circa 40 gram, waren aanmerkelijk werkzaam. De granaat spatte uiteen in een aantal grote scherven en kon tot op een tiental meters dodelijke verwondingen veroorzaken. De scherfwerking van een met buskruit gevulde granaat is niet te vergelijken met die van een modern exemplaar met een brisante springstof. Toch waren zij vooral in de verdediging waardevol en er zijn vele krijgsverslagen die melding maken van het gebruik van handgranaten. Voorbeelden zijn de belegeringen van Arles (1536), Rouen (1562), Famagusta (1571), Regensburg (1634) en Wenen (1683).

In de 16^e en 17^e eeuw waren handgranaten in alle legers en marines in gebruik en allemaal waren ze van dezelfde constructie. Op zee was de handgranaat een geschikt middel om bij entergevechten de tegenstander te belagen. In de *Military and Sea Dictionary* uit 1711 stond dan ook vermeld:

GRANADOES: are small Shells, concave Globes, or hollow Balls, some made of Iron, some of Tin, others of Wood, and even of Pastboard; but most commonly of Iron, because the Splinters of it do most Execution. This Globe or Hollow is fill'd with fine Powder, and into the Touch-hole of it is stuck a Fuze of Powder, beaten and temper'd with Charcoal-dust, that it may not flash, but burn gently till it comes to the Charge. These are thrown by hand into Places were Men stand thick... and are of good use.

Ook bij de koopvaardij was het gebruikelijk handgranaten mee te voeren als verdediging tegen zeerovers. Zo zijn bij de berging van het VOC schip *Batavia*, gezonken in 1629, 130 exemplaren van ongeveer 83 millimeter doorsnede aangetroffen in een kast bij de achtersteven.

Op land werden handgranaten ook in de aanval gebruikt en hiervoor waren sterke, grote en onverschrokken mannen nodig, die een handgranaat ver konden werpen. Er was heel wat moed voor nodig om op de tegenstander af te rennen, de lont van de (toen hoogst onbetrouwbare) granaat aan te steken en deze in de vijandelijke gelederen te gooien. In 1667 werden in Frankrijk vier van zulke 'grenadiers' per compagnie ingedeeld en in Engeland werd vanaf 1684 een complete grenadiercompagnie aan een regiment toegevoegd. Door hun moed, verschijning en uitrusting werd 'grenadier' al snel een eretitel en werden zij als elitetroepen beschouwd. Hun hoofddekkel was een slaapmuts met of zonder bontrand en was bedoeld om bij het werpen de arm niet te hinderen. Dit groeide uit tot de grenadiersmuts of grenadiersmijter. Het werd een herkenningsteken en wordt ook nu nog bij ceremoniële gelegenheden gedragen door het tegenwoordige Garderegiment Grenadiers en Jagers. Het Nederlandse Regiment Grenadiers werd in 1829 opgericht, maar in hun bewapening kwam de

handgranaat merkwaardigerwijs niet voor...

In het begin van de 19e eeuw raakte de handgranaat bij veldslagen dus blijkbaar in onbruik. Eén van de redenen daarvoor was het in gebruik nemen van getrokken geweren, die tot op meer dan honderd meter nauwkeurig waren en het voor de grenadier te gevaarlijk maakten om onbeschermd op de vijand af te rennen. Bij de marine en bij de verdediging van vestingen bleef de handgranaat in zwang.

Wel werd getracht de onbetrouwbare lontontsteking te vervangen door een schokbuis. Dit werd mogelijk gemaakt door de uitvinding van het percussieslaghoedje. Interessant in dit verband is een voorwerp uit de collectie *slagdop tot handgranaten*, dat was bedoeld om met een hamertje en een los slaghoedje de tijdbuis van de granaat te kunnen ontsteken, zonder daarvoor een brandende lont mee te voeren (afb. 2). Uit patenten blijkt dat tijdens de Amerikaanse Burgeroorlog diverse percussiehandgranaten zijn uitgevonden (W.F. Ketchum, 1861 en W.W. Hanes in 1862). In de Krimoorlog (1854-1855) werd aan beide zijden uitbundig defensief gebruik gemaakt van handgranaten, maar dat waren de destijds normale exemplaren met een lont.

In de laatste decennia van de 19^e eeuw lezen we weinig meer over het gebruik van handgranaten. Ook bij conflicten uit die periode, zoals de Frans-Duitse oorlog, de Boerenoorlog, de Chinees-Japanse oorlog en de vele koloniale oorlogen, krijgt de handgranaat geen aandacht.

Afb. 2. Slagdoppen tot handgranaten. Nederlandse methode om handgranaten te ontsteken met behulp van een percussieslaghoedje (1854-1856). Aan het grotere exemplaar (inv. nr. 033791) is met een kettinkje een ruwmaald bevestigd om het schoorsteentje te reinigen. Het kleinere model (inv. nr. 032792) heeft een aangebouwd 'ontkapsmes', waarmee de afdekking van de handgranaatlont kon worden verwijderd.

Dat verandert met de Japans-Russische oorlog (1904-1905) en in het bijzonder tijdens het beleg van Port Arthur door de Japanners. Vooral onder invloed van de toen in gebruik komende automatische mitrailleurs, veranderde de strijd in een loopgravenoorlog, waarbij tegenstanders soms op enkele tientallen meters van elkaar waren ingegraven. Artillerie en mortieren waren niet nauwkeurig genoeg om bij een aanval ondersteuning te geven zonder de eigen troepen in gevaar te brengen. De infanterist was dus op zichzelf aangewezen. Men ging zich aanvankelijk aan beide zijden behelpen met geïmproviseerde ladingen, verpakt in conservenblikken of bamboestengels, maar in de loop van de oorlog werden van regeringswege diverse handgranaten ontworpen en ingevoerd. Militaire attachés uit Europa rapporteerden over het grote belang van deze wapens en zo werd de 20e eeuw de renaissance van de handgranaat. Begonnen met enkele duizenden per dag bij Port Arthur, tientallen miljoenen tijdens de Eerste Wereldoorlog en vele miljoenen daarna, heeft de handgranaat zich een plaats verworven in de bewapening van elke hedendaagse strijdmacht. Ook in handen van guerrilla's en terroristen is de handgranaat een geducht en effectief wapen gebleven.

Terminologie

Tot en met de 19^e eeuw was een handgranaat een handgranaat of desnoods een te werpen bom.

Vanaf het begin van de 20^e eeuw ontstaan een groot aantal specificaties: men kan handgranaten onderscheiden naar hun vorm, functie, ontsteking, gebruiksdoel, fabrikant, numerieke aanduiding, ontwerper, enzovoort. Naar vorm ontstonden: eihandgranaat, steelhandgranaat, discushandgranaat, dooshandgranaat

Naar ontsteking: tijdhandgranaat, schokhandgranaat

Naar gebruiksdoel: (defensieve) verdedigingshandgranaat, (offensieve) aanvalshandgranaat

Naar ontwerper en numerieke aanduiding: Mills' handgranaat Nr. 3

Naar functie: antitankhandgranaat, scherf-, brand-, licht-, rook-, (traan)gas- en signaalhandgranaat

In de huidige voorschriftenserie van de Koninklijke Landmacht (VS 9-850) wordt gekozen voor een aanduiding naar functie en gebruiksdoel; zo onderscheidt men scherf-, aanvals-, rook-, brand-, en traangashandgranaten. Het zijn tegenwoordig allemaal tijdhandgranaten, wat de opleiding vereenvoudigt. In de spreek-, soldaten- of journalistentaal zijn weer andere aanduidingen in gebruik: eitje, aardappelstamper, ananas, molotovcocktail, kleefbom en vele andere. Het woord 'granaat', grenade, granat, ГРАНАТЪ wordt in vele talen gebruikt, zij het verschillend geschreven en/of uitgesproken. In het Engels vinden we naast 'grenade' nog vaak het woord 'bomb' ('Mills' bomb', bijvoorbeeld) en ook in het Italiaans heet een dergelijk projectiel 'bomba a mano'.

Juridische status

Voor de Koninklijke Landmacht zijn handgranaten *munitie* en ze vallen onder NC 9-65: *Naam- en codelijst Munitie en overige Klasse V-goederen*. Voor de civiele Wet Wapens en Munitie zijn handgranaten *wapens* en vallen onder *Categorie II sub 7: voorwerpen bestemd voor het treffen van personen of zaken door vuur of door middel van ontploffing*. Het onbevoegd voorhanden hebben van handgranaten, ook onschadelijk gemaakte, is een misdrijf en kan worden bestraft met een gevangenisstraf van maximaal vier jaar. Bij het voorhanden hebben op een luchtvaartterrein of met een terroristisch oogmerk of bij het verhandelen en/of vervaardigen als beroep of gewoonte, zelfs met een gevangenisstraf van acht jaar.

Het is in principe mogelijk als verzamelaar *inerte* (onschadelijke) handgranaten voorhanden te hebben. Mits men 18 jaar of ouder is, geen 'vrees voor misbruik' zal bestaan, men tenminste drie jaar lid is van een bij de *European Cartridge Research Association* aangesloten vereniging zoals de Nederlandse *NVBBM*⁸ en een schriftelijke verklaring van die vereniging kan overleggen dat men voldoende kennis van deze wapens heeft en welke soort handgranaten men wil verzamelen.

De minister van Justitie kan dan een ontheffing verlenen met een aantal beperkende bepalingen, waarvan de voornaamste luidt dat de verzameling slechts voor studiedoeleinden mag worden aangelegd en onderhouden. Het Legermuseum beschikt over een dergelijke ontheffing. Het aantal particuliere verzamelaars van handgranaten is in ons land op de vingers van één hand te tellen...

Vormgeving

De vormgeving van handgranaten (en vooral het gewicht ervan) wordt beperkt door het feit dat zij per definitie door één man moeten worden gegooid en dat liefst zo ver mogelijk. Als handgranaten door een toestel of een vuurwapen worden gelanceerd, is dat secundair: op een enkele uitzondering na⁹, worden ze daar nooit voor ontworpen. Het maximale gewicht, dat door een mens met succes kan worden gegooid, gaat de 1000 gram niet te boven en ook aan de diameter van het projectiel zijn beperkingen gesteld: niet groter dan 7 tot 8 centimeter.

Om de werpafstand te vergroten kan aan het explosieve lichaam een steel worden toegevoegd (afb. 3). Een centrifugale kracht helpt dan mee om de granaat verder (en nauwkeuriger) te gooien, maar hij wordt er ook veel omvangrijker door en men kan er minder van meevoeren. Ook is het werpen vanuit een nauwe loopgraaf of een schuttersput wat moeilijker.

De Engelse handgranaat N° 2 uit 1908 had een steel van rotan. Ook werd wel een touwstaart gebruikt (Nederlandse schokhandgranaat en de granaat van Hale). De touwstaart was niet zozeer bedoeld als een hulpmiddel voor het werpen, maar meer een methode om de granaat met de ontsteker naar voren te

Afb. 3. Staal- en touwstaart-handgranaten v.l.n.r.: Engelse N°2 Mk1 (inv. nr. 035229), Duitse handgranaat, model 1917 (inv. nr. 031847), doorsnede van Duitse handgranaat, model (19)24, met voor de Waffen SS in 1943 ontwikkelde splintemantel (inv. nr. 023493), Nederlandse schokhandgranaat (inv. nr. 005249), eerste helft 20^e eeuw.

Afb. 4 - Links een (defensieve) scherfhandgranaat Mk2 (inv. nr. 035125) en rechts een (offensieve) aanvalshandgranaat NR 17 (inv. nr. 030970). Op de achtergrond doorsnedetekeningen uit de Voorschriften Serie VS 9-801, Nederland, jaren 70 van de 20^e eeuw.

laten neerkomen, het waren dan ook schokhandgranaten. Het rondslingeren aan een touw zou weliswaar de werpafstand hebben vergroot, maar was vrijwel onmogelijk vanachter een dekking. In het geval van de Nederlandse schokhandgranaat bovendien levensgevaarlijk, want deze bezat geen veiligheidsinrichting: het raken van de bodem of een ander voorwerp zou hem onmiddellijk laten detoneren. In het voorschrift N° 68b uit 1925 stond dan ook onder E: **HET WERPEN MET DE SCHOKHANDGRANAAT § 42: De granaat in de linkerhand nemen; de staart met de rechterhand dubbel vouwen op het granaatlichaam en daarna het geheel in deze hand overnemen, waarbij staart en lichaam stevig worden omklemd.**

In enkele landen zijn steehandgranaten populair geworden, waaronder Duitsland, Rusland, China en Zwitserland. Aanvankelijk ook in Engeland, maar daar is men al in het begin van de Eerste Wereldoorlog op teruggekomen.

Afb. 5 - Defensieve handgranaat NR 20C1 (inv. nr. 034040), met ingegoten stalen korrels. Daarnaast een productiestadium van het interieur (inv. nr. 005431-1), vóór het ingieten van de korrels. Op de achtergrond een doorsnedetekening uit de Voorschriften Serie VS 9-850. De granaat is in 1979 vervaardigd bij Eurometaal, Zaandam.

Verder worden vormgeving en uitvoering bepaald door de gewenste uitwerking: dikwandig gietijzer voor scherven (defensieve handgranaten) of dun plaatstaal, kunststof, karton voor alleen luchtdrukwerking (offensieve of aanvalshandgranaten)(afb. 4). Het gietijzer kan zowel in- als uitwendig geprofileerd zijn. Men beoogde daarmee enerzijds een gecontroleerde scherfgrootte te bereiken en anderzijds de buitenzijde minder glad te maken, zodat de werphand ook bij modder, zand of regen voldoende grip zou hebben. Was het met het relatief

langzame zwarte buskruit nog wel mogelijk de gewenste scherfgrootte te realiseren, moderne brisante springstoffen detoneren zo snel dat de voorgegoten vormen geen enkele rol spelen en de granaat in vele kleine scherven uiteenspat. Een probleem daarbij zijn de wat grotere daarvan, die door hun massa de verkregen aanvangssnelheid lang behouden, waardoor ook de werper van de granaat zelf gevaar loopt. Om dat te ondervangen, maakt men tegenwoordig het granaatlichaam wel uit kunststof, waarin 120 gram aan stalen korrels van 2 millimeter doorsnede is meegegoten (afb. 5). Na detonatie verspreiden de korrels zich met hoge snelheid en zijn tot op 15 meter van het springpunt effectief. Zij verliezen hun aanvangssnelheid echter relatief snel, waardoor de granaat voor de oorspronkelijke eigenaar minder gevaarlijk is. Dat het ontstekerslichaam tot op 160 meter kan neerkomen, vormt een risico, dat men in oorlogstijd wel wil verwaarlozen.

50

Lading

Ruim 350 jaar lang bestond de lading van handgranaten uit zwart buskruit: er was immers niets anders en het voldeed redelijk. Een voordeel ten opzichte van moderne springstoffen was ook dat voor de ontsteking slechts een vonk of gloeiende lont volstond en er dus geen slagpijpje of initiaalspringstof benodigd was. Die eigenschap vormt echter ook het grote gevaar bij aanmaak, opslag en hanteren: buskruit is uiterst gevoelig. Bovendien is het sterk hygroscopisch (het trekt water aan) en ermee gevulde projectielen moeten zorgvuldig waterdicht worden gemaakt. Toch zijn ook na de uitvinding van meer moderne springstoffen nog tot in de Eerste Wereldoorlog handgranaten gevuld met het zwarte buskruit. Ook nu nog is het een onmisbaar ingrediënt bij het maken van pyrotechnische verträgenen.

Moderne springstoffen bestaan vrijwel zonder uitzondering uit een organisch, dus koolstof bevattend, ingrediënt en gebonden stikstof. Hoewel stikstof zelf een zeer inert gas is, dankt het zijn explosieve kracht juist aan deze inertie: het verbindt zich zo terughoudend met andere chemicaliën dat de minste provocatie, zoals een schok, aanleiding is om zich weer in gas om te zetten. Het creëert daarmee een enorme expansie, die het explosieve effect veroorzaakt. Handgranaten, evenals trouwens alle andere explosieve projectielen, kunnen worden gevuld met een grote verscheidenheid aan springstoffen. De keuze wordt bepaald door het gewenste effect, de verkrijgbaarheid, de houdbaarheid, de inwerking op het materiaal van het projectiel, de vuleigenschappen (poeder, smelten, gieten), de schokgevoeligheid en niet in het minst door de prijs. Het beschrijven van de eigenschappen van de verschillende soorten explosieven valt buiten het bestek van dit artikel. Volstaan wordt daarom met het opsommen van de meest gebruikte soorten. Gekozen is voor de Engelse benaming, met soms een verwijzing naar andere namen of de betekenis van afkortingen: Alumatoel, Amatol, Ammonat, Ammonite, Ballistite, Baratol, Bellite, Blastine, Cilferite, Cordite, Gelnite, Lyddite (pikrinezuur), Octol, Pentrite

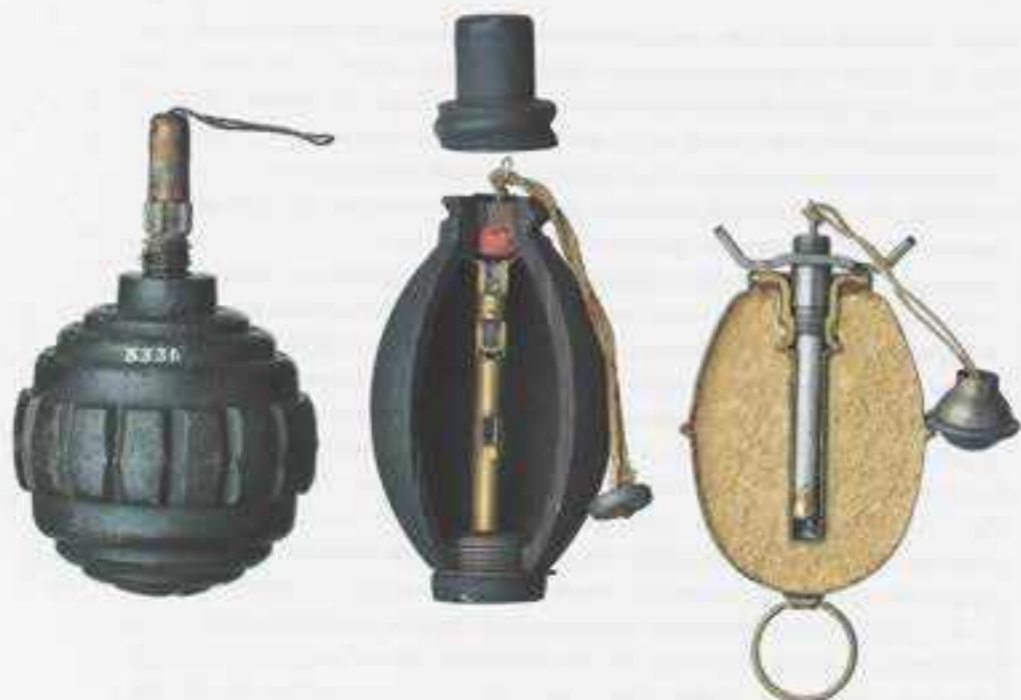
(PETN), Picramite, RDX (research department experimental explosive), Sabulite, Shellite, Tetryl (CE, composition exploding), TNT (trotyl), Tonite. Hoewel al deze springstoffen in geringe mate schokgevoelig zijn, hebben zij toch een detonator (slagpijpje) nodig om tot explosie te komen. Soms is ook een tussenlading (initiaalspringstof, 'booster') noodzakelijk, waardoor een explosietrein ontstaat, die de gewenste uitwerking tot stand brengt. Hiervoor worden pentriet en tetryl het meest gebruikt.

Slagpijpen zijn tegenwoordig meestal van aluminium en gevuld met loodazide of een mengsel van kwikfulminaat en kaliumchloraat. Kwikfulminaat wordt vervaardigd door kwikzilver te nitreren met salpeterzuur en in ethanol te laten bezinken. Slagpijpen zijn zeer schok- en warmtegevoelig en moeten met grote omzichtigheid worden gehanteerd. Een slagpijpje in de broekzak bewaren kan vergaande gevolgen hebben. Toch had men jarenlang geen keus: om handgranaten veilig te kunnen bewaren en te vervoeren, mochten daarin geen slagpijpen aanwezig zijn. Pas bij het uitreiken aan de troep, werden de slagpijpen in de granaat aangebracht door de aanstaande werper zelf. Niet voor niets stond op Duitse handgranaten steeds de tekst: *Sprengkapsel einsetzen!*. Als dat vergeten werd (of verkeerd gedaan, zoals bij de Engelse aanvalshandgranaat N° 69), kwam de granaat niet tot ontploffing. Het effect was dan niet groter dan het werpen van een steen of een stok.

51

Tijdontsteking

Voor de ontsteking van een geworpen handgranaat staan een tweetal mogelijkheden ter beschikking: door middel van een tijdmechanisme of door middel van een schok. Bij het gebruik van de handgranaat als een valstricklading ('boobytrap') kunnen ook andere methoden worden gebruikt. De tijdontsteking is de oudste vorm, maar nog steeds in gebruik. Oorspronkelijk slechts een stuk lont, dat met een gloeiend voorwerp werd ontstoken, waarna de granaat kon (en moest) worden weggeworpen. Lengte en samenstelling van de lont bepaalden de brandtijd. Globaal brandt een buskruitlont (vuurkoord) één centimeter per seconde. Brandtijden van vier tot negen seconden waren dus eenvoudig te realiseren. Kortere is voor de werper te gevaarlijk, langer betekent dat een tegenstander de granaat nog terug kan gooien. In plaats van lont werd ook wel een houten buisje gebruikt, waarin een langzaam brandend kruitmengsel was samengeperst. Om dit minder gevoelig voor vochtinwerking te maken, werd het buisje aan de bovenzijde afgesloten met een lapje en gedompeld in een verwarmd mengsel van vet en was. De daardoor 'verkitte en verkapselde' buis was niet voor gebruik gereed: eerst moest met een 'ontkapmes' de bescherming worden verwijderd, waarna de buis kon worden aangestoken met een gloeiende, langzaam brandende lont, zoals die bij de oude lontsloten werd gebruikt. Na de uitvinding van de schok- en wrijvingsgevoelige sassen (vaak met kaliumchloraat en antimoonsulfide) was de lontmethode verouderd en werd de houten buis uitgebreid met een wrijvings-

Afb. 6 - Handgranaten met wrijvings (trek-) ontsteker v.l.n.v. defensieve Duitse Kugelhandgranate Modell 1915 nA (inv. nr. 005336), Nederlandse scherpe eihandgranaat N° 1 (inv. nr. 034071) en Duitse aanvalhandgranaat Ehandgranate 39 (inv. nr. 031825). Eerste en Tweede Wereldoorlog.

ontsteker (afb. 6). Hierbij wordt een gekartelde metaaldraad door middel van een trekkoordje uit de sashouder getrokken en ontsteekt de dan veroorzaakte vlam de vertragslading.

Eerst moesten natuurlijk de oude granaten worden opgemaakt en daartoe had men de percussiemethode met slaghoedje en hamer ontworpen, zoals hierboven omschreven (bij afbeelding 2).

Het ontsteken van een handgranaat door middel van een wrijvingsontsteker heeft zich tot op heden gehandhaafd bij chemische, niet explosieve granaten. Zo is de Nederlandse traangashandgranaat NR 19C1 ook nu nog van een dergelijke ontsteker voorzien.

Bij explosieve handgranaten vergt deze ontstekingsmethode nogal wat koelbloedigheid: de man staat met een brandende granaat in zijn hand (maar ziet of hoort dat branden meestal niet) en wil hem natuurlijk zo snel mogelijk kwijt zijn. Van nauwkeurig werpen is dan nauwelijks sprake. Toch zijn miljoenen van deze ontstekingen (voornamelijk aan Duitse zijde) tijdens de twee wereldoorlogen gebruikt. Om een idee te krijgen van de hoeveelheden: in de wintermaanden van 1916/1917 was de maandproductie in Duitsland negen miljoen stuks. In de Eerste Wereldoorlog werden er aan Duitse zijde ongeveer 300 miljoen handgranaten geproduceerd.

De tijdontsteking heeft veel voordelen, zo kan men bijvoorbeeld van dichtbij een handgranaat in een schuilplaats of door een tankluik gooien, een granaat boven een loopgraaf laten ontploffen en er gemakkelijk een 'boobytrap' van maken. Bovendien is de tijdontsteking relatief eenvoudig (en goedkoop) te produceren. Om het voor de werper veiliger te maken, werd gezocht naar een methode waarbij de vertraging pas gaat branden als de granaat de hand van de werper heeft verlaten. Er zijn ook wel handgranaten gefabriceerd met een ingebouwd uurwerkje, dat pas ging lopen als de handgranaat werd losgelaten. De constructie daarvan was echter veel te ingewikkeld en te kostbaar voor de miljoenen exemplaren, die tijdens de grote oorlogen nodig waren. De eerste bruikbare ontwerpen waren de Engelse handgranaat N° 5 en de latere N° 36 (afb. 7), die genoemd zijn naar Sir William Mills. Oorspronkelijk is die

Afb. 7 - De Engelse Mills handgranaat N° 36. Links een opengewerkt model met drijfspiegel voor gebruik als geweergranaat (inv. nr. 005385), rechtsboven een onschadelijk werpgewicht voor oefeningen (inv. nr. 031958) en daaronder een normaal exemplaar (inv. nr. 035363). Op de achtergrond een doorsnedetekening uit het boekje *Manual of Grenades* van majoor J.J. Cowan. (1916 tot circa 1950).

granaat ontworpen door een Belgische kapitein, Leon Roland, die in 1912 een patent verwierf voor België, Frankrijk, Rusland, Engeland en de Verenigde Staten. In juli 1913 verkocht hij zijn patent voor £ 400,- (en een aandeel in de winst) aan de toen opgerichte Compagnie Belge des Munitions Militaires (BMM). Niemand had belangstelling voor de granaat, de oorlog brak uit en kapitein Roland van het 14^e Belgische infanterieregiment raakte bij de verdediging van Luik gewond en werd krijgsgevangen gemaakt. Intussen had een directeur van BMM de productierechten verkocht aan de Franse vestiging van Westinghouse. Een andere directeur van BMM, Albert Dewandre, had in 1915 contact gekregen met William Mills (1856-1932), ingenieur en eigenaar van William Mills and Co, Atlas Works, Sunderland, een metaalverwerkingsbedrijf. Mills was gefascineerd door het ontwerp van Roland en slaagde erin het patent zodanig te omzeilen, dat hij een granaat kon produceren, die uiteindelijk een icoon zou worden. Over de patentrechten is jarenlang geprocedeerd en uiteindelijk heeft BMM een bedrag van £ 2252 ontvangen, zijnde 3 penny's voor elke in Frankrijk geproduceerde granaat. Onder Engelse wetgeving had BMM geen schijn van kans op een vergoeding. William Mills werd Sir William Mills in 1922. Hij heeft financieel weinig geprofiteerd van zijn moeite, want zijn bedrijf heeft slechts vier van de 75 miljoen handgranaten geproduceerd.

Technisch was zijn granaat simpel maar efficiënt. In een voorgesegmenteerd gietijzeren lichaam werd een binnenwerk geplaatst van een zink/aluminium legering, dat ten doel had de springlading te isoleren van het ontstekingsgedeelte. Een vulschroef aan de zijkant stond toe de granaat te vullen met circa 64 gram ammonal, een grijs poeder, of een andere springstof in poedervorm. Centraal in de granaat en het binnenwerk was een slagpin met bijbehorende veer geplaatst, die door middel van een beugel aan de buitenzijde gespannen kon worden gehouden. Die beugel zelf werd op zijn beurt geborgd door een splitpen, met daaraan een trekking. De beugel scharnierde in twee uithollingen aan de bovenzijde van het granaatlichaam en liet de slagpin los, zodra de granaat (met uitgetrokken splitpen) de werphand verliet. Onder werking van zijn veer sloeg de slagpin dan op de ontsteker, die via een bodemschroef was ingebracht. De ontsteker bestond uit een .22" randvuurhulsje, zoals dat nu nog in alarmpistolen wordt gebruikt. Aan dat hulsje was een stukje vuurkoord bevestigd en aan het andere eind daarvan een slagpijpje. Naar goed Engels gebruik waren er maar liefst acht verschillende 'Marks' ontstekers in gebruik, met brandtijden die varieerden van 0 tot 7 seconden. Die met 0 seconden werd gebruikt voor 'boobytraps', die met 3-4 seconden voor normaal gebruik en die met de langste tijd voor als de handgranaat met behulp van een geweer werd verschoten.

De Mills' granaten N° 36 zijn in het Britse Gemenebest in gebruik geweest van 1917 tot in 1972. In sommige *dominions* zelfs nog langer: ze werden tot 1980 nog in Pakistan aangemaakt.

Ook bij de Nederlandse Strijdkrachten zijn deze granaten in gebruik geweest:

eerst als 'scherpe eihandgranaat N° 2' (dit waren in 1919 gekochte Engelse N° 5 modellen, die in de jaren daarna zijn opgebruikt als oefenmateriaal) en vanaf 1944 als 'scherpe scherfhandgranaat (No. 36)'. Rond 1950 werd de Mills' handgranaat in Nederland uit de bewapening genomen, maar de inerte en witgeverfde granaatlichamen bleven nog jaren lang in gebruik als werpgewicht voor oefeningen.

In Frankrijk en in de Verenigde Staten hebben zich in het Interbellum andere tijdontstekers ontwikkeld. Zij waren compleet gemonteerd met veiligheidsbeugel, slaghoedje, vertraging en slagpijpje en konden in elke granaat met corresponderende schroefdraad worden geschroefd.

Dat was veiliger en vooral beter geschikt voor universeel gebruik, een belangrijk voordeel bij de opleiding van dienstplichtigen. De bekende Amerikaanse 'pineapple' granaat Mk 2 (afb. 4) is daar een goed voorbeeld van. Tijdens de Koude Oorlog is ook in Nederland een dergelijke granaat in gebruik geweest en werd de nationale industrie ingeschakeld bij de vervaardiging ervan. Bedrijven als Brabantia, DRU en Eurometaal werkten samen aan diverse handgranaten en aan de ontsteker NR 19 (afb. 8). De granaten werden compleet met ontsteker aan de troep geleverd. Die ontsteker mocht door de gebruiker niet worden verwijderd. De reden daarvan was de gevoeligheid van het er aan gemonteerde slagpijpje, dat bij ondeskundig hanteren kon detoneren en dan ernstige verwondingen zou veroorzaken. Een bijzonder ontwerp was de minischerfhandgranaat V40 van de Nederlandse Wapen en Munitiefabriek 'De Kruitboom' (NWM) uit 's-Hertogenbosch.

Afb. 8 Nederlandse handgranaten uit de Koude Oorlog. V.l.n.r.: handgranaat, scherf nr. 1 (inv. nr. 031614), oefenhandgranaat NR 6C1 met knalkurk (inv. nr. 034037), handgranaat, scherf nr. 30 (inv. nr. 031821) en de minischerfhandgranaat V40 van de NWM (inv. nr. 035252).

Dit inwendig gesegmenteerde granaatje was gevuld met octol, een zeer krachtig explosief. Door het gewicht van slechts 120 gram kon het circa 50% verder worden geworpen dan een normale granaat. Het versplinterde in circa 360 scherfjes, die tot op 15 meter dodelijke verwondingen konden veroorzaken. In Nederland is de V40 nooit in de bewapening opgenomen. Na afloop van de Koude Oorlog en het verdwijnen van Eurometaal en NWM worden in Nederland geen handgranaten meer gemaakt en is onze krijgsmacht genoodzaakt ze in het buitenland aan te schaffen. Het huidige model, NR 330, wordt vervaardigd bij het Zwitserse bedrijf Ruag Ammotec in Thun en wordt daar HG 85 genoemd. Het is een tijdhandgranaat met een extra veiligheidsvoorziening. Een risico van pyrotechnische vertragingen is namelijk het zogenaamde 'doorslaan' van het vertragingssas, waardoor de granaat al vlak bij de werper zou kunnen exploderen. In de Zwitserse granaat is het slagpijpe gescheiden van de vertraginglading en wordt pas na het lossmelten van een soldeerverbinding daarmee gekoppeld. Dat lossmelten gebeurt door de warmte van het langzaam brandende sas en duurt circa 2 seconden. De granaat is dan al op veilige afstand van de werper en explodeert 1,5 seconde later. De gecompliceerde constructie van deze granaat is voor aanmaak in oorlogstijd natuurlijk veel te duur, maar dat mag geen bezwaar zijn voor gebruik bij oefeningen en vredesoperaties. Een handgranaat NR 330 bevindt zich helaas (nog) niet in de collectie van het Legermuseum.

Schokontsteking

Op het eerste gezicht lijkt een schokontsteking voor handgranaten aantrekkelijk: het projectiel detoneert waar het terecht komt en kan niet worden teruggeworpen. Er zijn dan ook vele constructies bedacht, die de eigenschappen betrouwbare ontsteking en veilig hanteren in meer of mindere mate hebben gecombineerd. De granaat moet namelijk niet alleen exploderen ongeacht de manier van neerkomen, maar dat pas doen op een veilige afstand van de werper. Hoewel dat technisch wel is te realiseren, betekent het een gecompliceerde uitvoering, kostbaar in aanmaak en lastig bij de opleiding. Bovendien is het met een dergelijke ontsteking vrijwel niet mogelijk in bebost gebied te opereren of een onderkomen te zuiveren. Moeras of modder kan blindgangers veroorzaken en het laten exploderen boven een gedekte tegenstander is niet mogelijk. Tegenwoordig past men dan ook deze vorm van ontsteking vrijwel niet meer toe. In de collectie van het Legermuseum zijn echter wel een aantal interessante voorbeelden van handgranaten met schokontsteking aanwezig (afb. 9 & 10).

Antitankhandgranaten

Nood maakt vindingrijk en het verschijnen van tanks op het slagveld dwong de infanterist zich daartegen op allerlei manieren te verdedigen. Een gewone handgranaat haalde niets uit, maar een combinatie ervan met extra springstof

kon, mits goed geplaatst, een tank buiten gevecht stellen. Voor het combineren met meer springstof leende de Duitse steelhandgranaat zich uitstekend en men bond een zestal extra ladingen met behulp van ijzerdraad om een normaal exemplaar. Extra maatregelen voor de ontsteking waren niet nodig: de schokgolf van de basisgranaat zorgde voor simultane explosie van de overige zes.

Afb. 9 Engelse (aanval-)schokhandgranaat N° 69 (inv. nr. 005391). Bakelieten granaatlichaam. Na het afschroeven van de beschermkap, houdt de werper met zijn wijsvinger het gewicht van de veiligheidsband vast. Tijdens de vlucht wikelt de band zich af en trekt de veiligheidspin uit. Bij het neerkomen zorgt de loden kogel voor het onsteken van het slaghoedje, waarna de granaat direct detoneert. Vervaardigd door de wereldbekende Londense drukkerij Thomas de la Rue van 1940 tot 1947.

58

Afb. 10 Diverse schokhandgranaten, v.l.n.v.: offensieve handgranaat van het KNIL (inv. nr. 031732), vervaardigd van papier en hout, offensieve Duitse discus handgranaat, model 1915 (inv. nrs. 005351-1 & 2) en een Franse P1 (inv. nr. 005353), ook uit 1915. De beugel van de P1 geeft na het werpen een veiligheidslint vrij, waardoor de slagpen wordt vastgehouden, totdat de granaat doel treft.

Men noemde dit soort granaten een 'geballte Ladung' ('Ballen' is Duits voor 'een prop of bundel maken'). Bedacht in de Eerste Wereldoorlog, was het ook in de Tweede een geliefde methode. De afbeelding laat zien dat daarbij soms ook gebruik werd gemaakt van buitgemaakte (Nederlandse) handgranaten (afb. 11). Toen in 1940 voor Engeland een Duitse invasie dreigde, heeft men ook daar merkwaardige noodoplossingen gevonden. Een bijzondere daarvan is de granaat N° 74. In principe een glazen bol, gevuld met vloeibare springstof (Nobels 823, een mengsel van nitroglycerine met nitrocellulose) met daaromheen een in vogelijm gedrenkte sok. Na het werpen zou de granaat aan de tank moeten blijven kleven, totdat de tijdontsteker de lading tot ontploffing bracht. De schokgolf zou dan delen van de pantsering aan de binnenzijde losslaan en daarmee de bemanning hopelijk buiten gevecht stellen (afb. 12). Om het groeiende aantal Russische T-34 tanks het hoofd te bieden, heeft men in 1943 voor Wehrmacht en Luftwaffe een 'Panzerwurfmine' (PWM) ontwikkeld, die met een 500 gram zware holle lading een dergelijke tank buiten gevecht kon stellen. Mits deze op de juiste wijze geraakt werd natuurlijk. Doordat de granaat niet ver kon worden geworpen en de manier van treffen zelden ideaal was, heeft de PWM weinig succes gekend (afb. 12).

Na de Tweede Wereldoorlog zijn er geen pogingen meer gedaan om tanks met handgranaten te vernietigen. Toch kan een door een geopend luik geworpen

scherfhandgranaat een gevechtvoertuig volledig buiten gevecht stellen. Dat is helaas gebleken op 8 juli 1995, toen de sld1-Raviv van Renssen in Bosnië om het leven kwam, door een in zijn YPR geworpen handgranaat.

59

Afb. 11 Duitse soldaten in een loopgraaf van de Atlantikwall, uitgerust met 'geballte Ladungen', samengesteld met buitgemaakte Nederlandse aanvalshandgranaten (foto Bundesarchiv 101B-M2K8X-196-24). Op de voorgrond zo'n 'Scherpe eihandgranaat No. 3' uit 1938 (inv. nr. 033918).

Afb. 12 Anti-tankhandgranaten: links een Duitse 'Panzerwurfmine' PWM 1(L) (inv. nr. 031625), holle lading met schokbuis en uitklappende stabiliseringsvloogels. Rechts een Engelse 'Sticky Bomb' N° 74 (inv. nr. 030658), glazen bol met kleeflaag en tijdontsteket, zoals van de Mills N° 35. Tweede Wereldoorlog

Chemische- en niet dodelijke handgranaten

Chemische handgranaten (afb. 13) bestaan in principe uit een metalen container, waarin een pyrotechnisch mengsel is ondergebracht, dat door verhitting ontsteekt en het gewenste effect veroorzaakt.

De meest gebruikte vorm is de rookhandgranaat. Daarmee kan een maskerend rookgordijn worden gelegd, de bemanning van een voertuig of gevechtsonderkomen worden gedwongen dat te verlaten, of in geval van gekleurde rook, signalen aan eigen troepen of luchtstrijdkrachten worden gegeven. Voor maskering wordt als vulling meestal hexachloorethaan (hexiet) gebruikt, waardoor wit/grijze rook wordt geproduceerd. Gekleurde rook wordt bereikt met een mengsel van kaliumchloraat, melksuiker en een organische kleurstof. Er zijn ook detonerende rookhandgranaten, gevuld met witte fosfor, die naast de witte rook ook een brandstichtende werking hebben en bijzonder ernstige brandwonden kunnen veroorzaken.

Fosforhandgranaten geven sneller resultaat, maar zijn door hun bijwerkingen minder inzetbaar.

Echte brandhandgranaten zijn gevuld met een mengsel van onder meer bariumnitraat en aluminiumpoeder (thermiet) en worden gebruikt voor het in brand steken van voertuigen of uitrustingsstukken.

Beperkt gebruikt zijn lighthandgranaten, bestemd voor het verlichten van het voorterrein.

Afb. 13 Chemische (pyrotechnische) handgranaten, v.l.n.r.: Amerikaanse verlichtingshandgranaat MK 1 (inv. nr. 034706), 'handgranaat knal en flits, 1 knal, NR 357' (inv. nr. 035225) en signaalhandgranaat met violette rook (inv. nr. 005412). Tweede helft 20^e eeuw

Zij waren gevuld met een magnesiumhoudend sas en verspreidden een helder wit licht. Het nadeel van verblinding van eigen troepen kon worden verholpen door de granaat te voorzien van een adapter en te verschieten als geweergranaat, waardoor een lichtpunt hoog in de lucht ontstond.

Gashandgranaten kunnen zijn gevuld met een verstikkende, bedwelmende of traanverwekkende stof. De laatste wordt zeer algemeen gebruikt, voornamelijk voor politionele doeleinden.

Traaggas (2-chlooracetophenon = CS of chloorbenzylideen = CN) is geen gas, maar een poeder in een oplosmiddel, dat bij de verspreiding verdampt en dan een nevel van de traanverwekkende stof achterlaat. Eveneens politoneel wordt gebruik gemaakt van *desoriënterende handgranaten*, in het Engels 'flash/bang/stun grenade' genaamd, die een felle lichtflits en een oorverdovende knal veroorzaken, zonder fragmenten te verspreiden en als 'non lethal' worden beschouwd. Zij zijn in gebruik bij arrestatieteams en speciale eenheden en veroorzaken tijdelijke blind- en doofheid, waardoor de te arresteren persoon weerloos wordt en kan worden overmeesterd.

Ook chemische handgranaten worden in Nederland niet meer vervaardigd. Dat was anders tijdens de Koude Oorlog. In de collectie van het Legermuseum bevinden zich exemplaren met de firma-initialen van Franerex uit Bergen op Zoom, A.J. Kat uit Leiden, Pyrotechniek Rotterdam en ook van J.N. Schuurmans uit Leeuwarden, een nu nog bestaande vuurwerkfabrikant.

Conclusie

De handgranaat zal in de komende jaren wel overal in de bewapening aanwezig blijven. Veel verbeteringen zijn niet meer te verwachten, tenzij met moderne elektronica een nieuwe vorm van ontsteking kan worden bedacht. Voorwaarden zijn echter gebruiksgemak, houdbaarheid en veiligheid voor eigen troepen. De tijd zal het leren.

De collectie van het Legermuseum omvat circa 500 stuks en geeft een beeld van de ontwikkeling van de handgranaat, met uitzondering van de laatste modellen. Vaak is de conditie van de exemplaren uit de Tweede Wereldoorlog niet bevredigend. Zij zijn vrijwel allemaal afkomstig uit de *Studieverzameling Militair Materieel (Stumima)* van het ministerie van Oorlog, die vanaf 1945 werd ondergebracht in het Armamentarium te Delft. Het onschadelijk maken gebeurde in die tijd met behulp van oplosmiddelen, zoals aceton en die tasten ook de verf en de opschriften van de objecten aan. Men heeft wel getracht dat te herstellen, maar de authenticiteit is daarmee verloren gegaan. Ook het regelmatig hanteren (in het verleden zonder handschoenen) van de voorwerpen in een dergelijke verzameling is niet bevorderlijk geweest voor de conditie. Het aanschaffen van door de fabrikant vervaardigde doorsneden en instructiemodellen is een kostbare aangelegenheid en voor de oudere modellen niet meer mogelijk. De hoop is gevestigd op de welwillendheid van leveranciers, die het museum een goed hart toedragen en doorsneden en instructiemiddelen willen schenken.

Literatuur:

- Delhomme, P., *Les Grenades Anglaises de la Grande Guerre* (Parijs 1982)
- Delhomme, P., *Les Grenades Allemands de la Grande Guerre* (Parijs 1983)
- Delhomme, P., *Les Grenades Françaises de la Grande Guerre* (Parijs 1980)
- Departement van Defensie, *Voorschrift VS 9-827, Handgranaten* (Den Haag 1964)
- Fleischer, W. & Jülch, H., *Deutsche Nahkampfmittel bis 1945* (Stuttgart 2006)
- Hogg, I.V., *The Illustrated Encyclopedia of Ammunition* (Londen 1985)
- Jaeggi, P., *Die Zünder der Schweizer Armee 1848-2000* (Lenzburg 2006)
- Kaye, S.M., *Encyclopedia of explosives and related items* (Picatinny Arsenal 1980)
- Knip, R.C.A., 'Geweergranaten: artillerie voor de infanterist', in: *Armamentaria* nr. 38 (2003)
- Landers, R., *Grenade: British and Commonwealth hand and rifle* (Sydney 2001)
- Lenselink, J., 'De Nederlandse handgranaat na 1815', in: *Armamentaria* nr. 15 (1980)
- Mitev, D.P., *Bulgarian and German Handgrenades* (Boekarest 2008)
- Wilde, F.G. de, 'Grenadiermutsen in het Staatse Leger 1672-1795', in: *Armamentaria* nr. 15 (1980)

Noten

1. De nummers 15 & 16, respectievelijk uit 1980 en 1981.
2. De Seljuken waren nomadische strijders uit Turkmenistan. In de tiende eeuw bekeerden zij zich tot de islam en vestigden zich in de Iraanse provincie Khorasan. Tussen 1040 en 1055 veroverden ze het grootste deel van wat nu Iran en Irak heet.
3. De verdragende 'loot' was in de 19e eeuw in een houten buisje geperst sas, de 'tjodbuis'.
4. Port Arthur was de toenmalige Russische marinebasis. De stad heet tegenwoordig Lüshunkou en is gelegen op het uiterst zuidelijke puntje van het schiereiland Liaoning (tegenover Beijing) aan de Gele Zee.
5. Door de uitvinding van het rookzwakke (en weinig vervuilende) nitrokruid werd het vanaf circa 1890 mogelijk om automatische (op gasdruk werkende) mitrailleurs te vervaardigen. Tot die tijd waren er wel handbediende mitrailleurs, zoals de Gatling, de Gardner en de Montigny, maar die waren wat vuurkracht betreft, niet te vergelijken met de automatische constructie van Hiram Maxim.
6. NVBMB: Nederlandse Vereniging tot Bestudering van Munitie en Ballistiek.
7. De Duitse 'Gewehrsprenggranate (G. Spgr.) mit Köpfszünder AZ 5071, Brennzünder und Verzögerungszünder' is een van de weinige handgranaten, die als geweergranaat zijn ontworpen. Deze granaat kon met een gaspatroon vanuit een schietbeker worden verschoten, had een zelfvernietiger, maar kon ook als handgranaat worden gebruikt door de bodenschroef los te draaien en daarmee een vertragingpijpje in werking te stellen (zie artikel 'Geweergranaten: artillerie voor de infanterist' in *Armamentaria* nummer 38).
8. Door het gewicht en de vorm was deze 'kleine honkbal' door de jonge Amerikanen, die gewend waren aan de honkbalsport, makkelijk en accuraat te werpen. Dat was een idee van de toenmalige directeur van 'De Kruidhoen', de heer H.L. Visser.

Louis Ph. Sloos

Geducht wapen of *showy horsemen?*

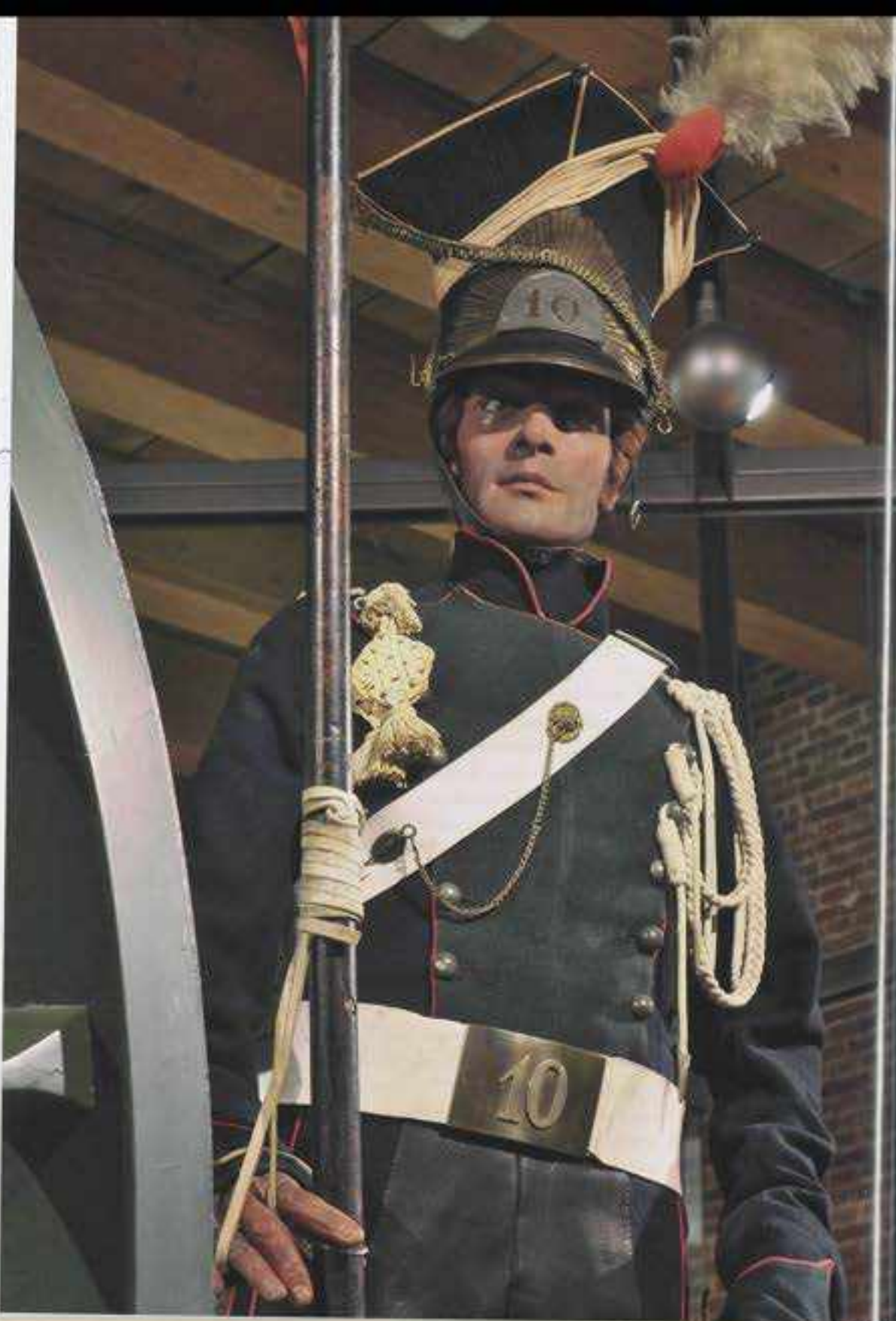
Lansiers in het Nederlandse
leger, 1818-1849

De collectie van het Legermuseum telt een groot aantal objecten met betrekking tot lansiers in het Nederlandse leger uit de periode 1818-1849.

Een relatief groot deel hiervan is opgenomen in de vaste expositie. Van de zogenaamde 'Groene lansiers' (10^e/1^e Regiment Lansiers, 1818-1841/1841-1849) is zelfs een compleet uniform met uitrusting en bewapening te zien.

Louis Ph. Sloos is conservator literatuur/bibliothecaris van het Legermuseum

Afb. 1 Uniform met uitrusting en bewapening van het 10^e Regiment Lansiers, 1818-1841, zoals opgesteld in de vaste expositie van het Legermuseum. Inv. nr. 050891

Lansiers zijn niet typisch Nederlands, hebben hier relatief kort bestaan, en leverden een bescheiden bijdrage aan de Nederlandse krijgsverrichtingen. Toch zijn de Groene lansiers uit de periode 1818-1841 bijna een icoon. Dit komt door de associatie met de legendarische Franse lansiers uit de Napoleontische tijd, waarmee het uniform veel gelijkenissen vertoont, in combinatie met de bijdrage van het regiment aan de sterk nationalistisch geladen strijd tijdens de Belgische Opstand. In deze context is het regiment vele malen afgebeeld en is het ook het beste te herkennen. Daarnaast hebben vrijwel alle militaire kunstenaars het regiment vanwege het zeer aansprekende uniform wel een keer verbeeld. Maar valt er niet meer over de Nederlandse lansiers te vertellen? Bijvoorbeeld vanuit het gezichtspunt van het ministerie van Oorlog en het leger zelf? Hoe keken zij er tegenaan? Wat was de gedachte achter de invoering van lansiers en welk belang werd daaraan gehecht? Naar deze aspecten is nog nooit gekeken, dit terwijl de plotselinge opkomst van dit wapen in Nederland in die periode opmerkelijk is.

De lans(ier)

De laatste grootschalige inzet van lansiers voordat het Nederlandse leger deze invoerde, vond plaats tijdens de slag bij Waterloo in 1815. De lansier, een cavalerist bewapend met een lans, kent een zeer lange en rijke geschiedenis. De Napoleontische lans leek op de sarissa, 'een lange lans van het Macedonische leger, uit het derde kwart van de 4^e eeuw v.Chr. Qua lengte, bijna drie meter,¹ en gewicht, nog geen twee kilo, kwamen deze in feite overeen.'² In West-Europa verdween de lansier eind 16^e eeuw van het slagveld.³ De invloedrijke militaire auteur Raimondo de Montecuccoli (1609-1681) schreef niettemin nog in 1670 dat de lans gewoon het beste wapen was waarvan men zich te paard kon bedienen. Hij gaf de lans de eretitel 'koningin van de blanke wapens'. Een ambivalente houding wat betreft nut en effectiviteit typeert het lanswapen; vandaar dat de lans weer terugkeert. Over een ding zijn velen, zowel voor- als tegenstanders van de lans, het eens: mits goed toegepast is de lans letterlijk en figuurlijk een moordwapen. Goed toegepast wilde zeggen: vooral bij een charge in linie. Zodoende kon een vijand aangevallen worden terwijl de aanvaller zelf buiten bereik bleef. Voor een *mêlée* was een lans in principe ongeschikt, zelfs voor zeer goed geoefende lansiers. Tegen infanterie waren lansiers vooral in het voordeel als er sprake was van slecht weer, waardoor de musketten te nat waren om mee te vuren. Cavalerie met sabels kon door de infanterie te weer worden gestaan door een carré te formeren en de bajonet te gebruiken, maar tegen lansiers hielp dat niet.

Enkele belangrijke bronnen over de toepassing van de lans tijdens de Napoleontische oorlogen, toen dit wapen voor het eerst weer op grote schaal werd beproefd, en de periode waarin Nederland lansiers invoerde, zijn *Avant-postes de cavalerie légère* (Parijs 1831) van Antoine Fortuné de Brack (1789-1850), *Précis de l'art de la guerre, ...* (Parijs 1838) van Antoine Henri de Jomini

Abt. 2 Het 10e Regiment Lansiers op patrouille, 1818-1841. Op de voorgrond twee trompetters op schimmels, daarachter twee officieren en vervolgens lansiers. Olieverf op doek van Jan Hoynek van Papendrecht (1858-1932), 1868. Inv. nr. 053922

(1779-1869), en *Cavalry: its history and tactics* (Londen 1853) van Lewis Edward Nolan (1820-1854).

Toen De Bracks boek verscheen had hij na vijftien jaar afwezigheid zijn retour gemaakt in het (Franse) leger en kreeg hij een aanstelling als luitenant-kolonel commandant van het 8^e Regiment Jagers te Paard. Hij had dus voor het laatst gediend tijdens de Napoleontische oorlogen. De Brack geeft in zijn inmiddels

Afb. 3 Een contemporaine naïeve schildering van een gevecht tussen een Belgische Jager te Paard van het 1^e Regiment (links) en een lansier van het 10^e Regiment Lansiers (rechts) tijdens de slag bij Leuven, 12 augustus 1831. Olieverfschilderij op doek, gesigneerd Flori, circa 1831. Inv. nr. 056858

klassieke boek in vraag- en antwoordvorm als het ware les in de velddienst voor de cavalerie. Het belangrijkste van zijn uitgebreide betoog over de lans is dat dit volgens hem het blanke wapen was waarmee de meeste indruk werd gemaakt en wat, mits goed gebruikt, het gevaarlijkst was. Hij baseerde zich hierbij volgens eigen zeggen op honderden voorbeelden die hij met eigen ogen had gezien, van Eylau tot Waterloo.³ Zo had hij ruiters meer dan twintig lanssteken door kozakken zien toebrengen, zonder doodelijk te zijn, ja zonder zij hierdoor belet werden hunnen dienst te verrigten.⁴ Dit kwam volgens hem doordat de kozakken hun lansen niet goed onderhielden, en ze staken de lans, die slechts aan een uiteinde beslagen was, tijdens het afstijgen met de spits in de grond waardoor deze bot werd. Ook dit soort triviale zaken maakten onderdeel uit van een juiste toepassing van dit wapen. Zo ook de uitzonderingen die golden voor het geoorloofd loslaten van de lans tijdens het gevecht, waarover De Brack bijvoorbeeld schrijft: *Hoe schandelijk het is, zijne wapens te verliezen, is het echter den lancier in één geval geoorloofd, zijne lans prijs te geven, als hij zijnen vijand heeft doorstoken. Ik heb lanciers steken zien geven, waarbij het wapen door de ribben tot het schouderblad doordrong, en onmogelijk kon teruggetrokken worden; het aan zijne vrijheid hergevene paard sleepte den doodelijk gewonden, het wapen, dat hem getroffen had en den lancier, die*

hetzelve te vergeefs naar zich trak, in vollen ren mede.⁵ Zo moest het dus niet. Jomini komt eigenlijk tot dezelfde conclusie als De Brack, en gaat zelfs nog een stapje verder. Hij brengt naar voren dat sommige ervaren militairen wilden dat kurassiers werden bewapend met een lans, omdat dergelijke cavalerie helemaal door niets en niemand kon worden tegengehouden. Jomini vond dit geen slecht idee. Hij betreunde het dat veel cavaleristen waren besmet met het vooroordeel tegen de lans omdat een sabel wat makkelijker te dragen was.⁶

Nolan, kapitein bij het 15^e Regiment Britse Huzaren, behandelt de lans zeer uitgebreid en is daar, in tegenstelling tot De Brack en Jomini, overwegend negatief over. Hij brengt daarbij vele slechte ervaringen met dit wapen naar voren, maar niet om daar, zoals De Brack doet, lering uit te trekken, maar omdat er volgens hem vele haken en ogen zaten aan het gebruik van dit wapen onder bepaalde omstandigheden. Maar hij oordeelt wel dat het enige voordeel van de lans werd gevormd door de morele uitwerking van het wapen, vooral op jonge troepen, niet vanwege de lengte, maar door de dodelijke wonden, die er bij goed gebruik mee konden worden toegebracht.⁷

De reorganisatie van de Franse cavalerie in 1811

Hoewel Napoleon met de invoering van lansiers reageerde op reeds bestaande vergelijkbare eenheden van zijn vijanden, maakte hij met zijn lansiers de meeste indruk op zowel de tijdgenoten als later. Dit is deels natuurlijk inherent aan de algehele invloed van zijn leger en krijgsverrichtingen. Maar Napoleon begreep waarschijnlijk als geen ander dat de lans een zeer krachtig wapen was mits goed toegepast. Hij voerde een groot aantal regimenten lansiers in en hij wist met lansiers successen te behalen die veel indruk maakten.

Napoleon was overigens niet de eerste belangrijke Franse militair die het wapen weer op waarde wist te schatten en Frankrijk was wat dit betreft niet helemaal blanco. De Franse maarschalk Hermann Moritz von Sachsen (1696-1750), beter bekend als Maurice de Saxe, was ook een voorstander van de lans. In zijn wereldberoemde krijgskundige memoires *Mes rêveries*, die Napoleon ongetwijfeld had gelezen, schrijft hij erover en worden zijn lansiers verbeeld. Zijn lansierregiment, dat in 1743 werd opgericht, droeg de naam 'Volontaires de Saxe'.⁸ Dit regiment bestond uit Poolse vrijwilligers en avonturiers uit alle windstreken.⁹ Poolse lansiers stonden bekend als de besten in Europa; Rusland, Pruisen en Oostenrijk rekruteerden hun lansierregimenten onder Polen. Ook Napoleons eerste lansiers waren Polen. Deze eenheid bestond uit lansiers van het *Légion de la Vistule*, geformeerd uit de overblijfselen van het Italiaanse Legioen, dat in 1807 werd ingezet in Spanje.¹⁰ Dit regiment kwam na vele omzwervingen in 1808 in Franse dienst. Vervolgens ontstond in 1809 een regiment *cheval-légers-lanciers* als onderdeel van Napoleons (keizerlijke) garde (Garde Impériale). Tijdens zijn intocht in Varsovie (Warschau) in december 1806 werd Napoleon geëscorteerd door een Poolse erewacht (*garde d'honneur*), die spontaan was opgericht. Napoleon was zo onder de indruk van deze eenheid

Afb. 4. Franse *cheval-légers-lanciers* vallen een Schots *carré* aan tijdens de slag bij Waterloo, 18 juni 1815. Tekening in kleuren Jan Hoynek van Papendrecht (1858-1922). Inv. nr. 00135040.

dat hij besloot een regiment Poolse cavalerie in zijn garde op te nemen, genaamd *cheval-légers polonais*. In tegenstelling tot wat een hardnekkige legende wil doen geloven, was dit Poolse regiment niet van begin af aan bewapend met lansen. Die kreeg het regiment pas na de slag bij Wagram in 1809. Hetzelfde jaar voorzag Napoleon het in 1807 opgerichte *Régiment Chasseurs à Cheval* van het Groot-Hertogdom Berg, van 1805-1813 in Franse handen,¹¹ van lansen. Deze ontving het regiment in Versailles, waarna het door Poolse lancers werd geoefend in het gebruik ervan.¹² Toen Napoleon er na de inlijving van het Koninkrijk Holland bij het Franse keizerrijk weer troepen bij kreeg, greep hij die gelegenheid aan om wederom een regiment lancers op te richten. Het voormalige Hollandse Regiment Garde te Paard, bestaande uit kurassiers en huzaren,¹³ voegde hij toe aan zijn eigen garde als een tweede regiment *cheval-légers-lanciers*. Het Poolse regiment was dus het 1e regiment lancers van de garde, terwijl de Hollanders het 2e vormden. Vanwege de scharlakenrode uniformen is het 2e regiment beter bekend als de Rode lancers. Napoleon bepaalde overigens dat de (48) Duitsers in het oud-Hollandse regiment ook in het eerdergenoemde regiment lancers van Berg mochten

dienen;¹⁴ vier van hen maakten daar gebruik van.¹⁵ Tussen 1808 en 1810 had Napoleon dus vier regimenten lancers aan zijn leger toegevoegd die uit buitenlanders bestonden. Daarvan kwam er in juni 1811 nog een bij toen hij een tweede regiment Poolse lancers van de garde in het leven riep. Daarnaast wilde hij niet alleen dat er nog negen regimenten *cheval-légers* bewapend met lansen zouden worden opgericht, er mocht ook Franse cavalerie (met name dragonders) voor worden omgevormd.¹⁶ Wat was er gebeurd? Ondanks de inzet van zijn lancers van het *Légion de la Vistule*, heeft Napoleon de Spaanse guerrilla nooit kunnen bedwingen, maar dat neemt niet weg dat hij wel successen behaalde. Napoleons besluit om een grote hoeveelheid nieuwe regimenten lancers op te richten zou namelijk het resultaat zijn van een succesvolle aanval op Britse infanterie door de lancers van het *Légion de la Vistule* in de slag bij Albuera in mei 1811. Hierbij werd 60% van Britse infanterie uitgeschakeld.

Napoleon hechtte veel belang aan de oprichting van deze regimenten. Dit blijkt uit zijn lange brief van 3 september daaraanvolgend, waarin hij vraagt om een rapport over de situatie van de nieuwe regimenten *cheval-légers-lanciers*.¹⁷ Het ging hem allemaal niet snel genoeg. Hij beval de regimenten te voorzien van een zeker aantal lansen om mee te oefenen, en voor de instructie naar elk

Afb. 5. Franse Napoleontische kurassiers in gevecht met kozakken bewapend met lansen. Ingekleurde litho naar Victor Adam door J. Bulla en F. Delarue, gedrukt door Lemerçier, circa 1840. De titel van de prent luidt: 'Le mal'. Inv. nr. 00104116.

Afb. 6 Poolse lancers in dienst van Napoleon van het *Légion de la Vistule*, 1808. Handgekleurde litho van Gustave David (1824-1891) naar Alfred de Marbot (1812-1865), een uitgave van Clement te Paris en Gambart & Co. in Londen, druk: E. Lemerrier. Plaat 111 in: A. de Marbot, *Costumes militaires français depuis 1789 jusqu'en 1814* (Paris s.j.), Inv. nr. 00112085

regiment een officier van de Poolse lancers te sturen. In 1811 publiceerde de kolonel commandant van het *Tère Régiment de Cheval-légers-lanciers de la Garde Impériale*, de uit Polen afkomstige graaf Wincenty Korwin Krasinski (1782-1858), ook een règlement over de handelingen met de lans. Hij bracht hierin de manieren bijeen die gangbaar waren in Polen, Oostenrijk en Rusland, en voegde daaraan toe wat een goed lansier diende te weten.¹⁷ Dit *Essai sur le maniement de la lance*, met eenentwintig platen, was waarschijnlijk de eerste uitgave over dit onderwerp.

Napoleon wilde in ieder geval vóór februari 1812 over vierduizend lancers kunnen beschikken voor de oorlog in Duitsland. Hij zag zich daar geconfronteerd met de uhlanen uit Oostenrijk en kozakken uit Rusland, die hij met gelijke wapens wilde bestrijden.

Bij Waterloo voerde Napoleon zijn lancers zoals gezegd voor de laatste maal ten tonele. Zijn oud-Hollandse regiment Rode lancers vocht hier samen met de Polen als de *Lanciers de la Garde Impériale* tegen onder meer het in allerijl opgerichte Nederlandse leger, dat toen nog geen lancers kende.

De reorganisatie van het Nederlandse leger in 1818

In 1818 werd een groot aantal besluiten genomen aangaande de Koninklijke Landmacht, zoveel zelfs dat gerust kan worden gesproken van een reorganisatie. Deze reorganisatie raakte vrijwel alle wapens en niveaus. Zowel de cavalerie,¹⁸ de infanterie¹⁹ als de artillerie²⁰ kreeg een nieuwe samenstelling. Maar ook het departement van Oorlog zelf werd onder de loep genomen en opnieuw samengesteld.²¹

Aan de basis van deze reorganisatie stond het benoemen eener *Commissie tot de Zaken van het Militaire Wezen*.²² Deze commissie werd in januari 1818 opgericht en moest tevens de bestaande 'Personele Commissie Belast met het Ontwerpen van een Complete Inrichting van het Militaire Wezen', opgericht op 24 juli 1814, vervangen. De nieuwe commissie moest 'denkbeelden op ieder point ontwikkelen', ook over 'wapening'. De opdracht luidde voorts dat zo weinig mogelijk moest worden uitgegeven, maar 'zonder daarom hare sterkte te verminderen, of den soldaat minder gunstig te behandelen, verlangende wij integendeel dat zijn lot daarbij verbeterd worde door het wegnemen van zoodanige bezwaren, als bij onderzoek mogten bevonden worden thans te bestaan en gegrond te zijn.' Eventuele verbetering mocht dus wat kosten. Dat was niet tegen dovemansoren gezegd, zo zal blijken.

Teneinde *wisseling van onderscheidene denkbeelden over elk onderwerp te weeg te brengen*, moesten per wapen drie personen zitting nemen in de commissie. De cavalerie werd vertegenwoordigd door luitenant-generaal Trip, majoor Travers en kolonel Renno. De verenigde vergadering van de verschillende commissies werd voorgezeten door prins Frederik.

Uiteindelijk leidde deze exercitie eind 1818 onder meer tot het besluit om een regiment cavalerie te bewapenen met de lans, waar het regiment lancers uit is voortgekomen. Het voorstel daarvoor kwam van de cavaleriecommissie.²³ De adjudant-generaal van de koning, toenmaals generaal-majoor A.C.J.G. d'Aubremé (1776-1835), schreef in november 1818 aan Trip: *Dewijl de eerste denkbeelden met betrekking tot het supprimeren der Dépôts compagnien en het openen van de kaders voor een Regiment Lanciers door Uwe Excellentie geopperd zijn, zal het aan U.H.E. Gestr. thans niet vreemd voorkomen te vernemen, dat Z.M. voornemens is tot een dergelijk besluit over te gaan.* Met het oog op de ervaringen en ideeën die Trip, Travers en Renno voor hun voorstel opgedaan zouden kunnen hebben tijdens de Napoleontische oorlogen, is het van belang nader op de militaire carrières van dit driemanschap in te gaan. Eerstgenoemd commissielid namens de cavalerie, Albertus Dominicus Trip van Zoutlandt (1776-1855), was op 24 november 1816 bevorderd tot luitenant-

Afb. 7 Albertus Dominicus Trip van Zoutlandt (1776-1855) tijdens de slag bij Waterloo als bevohebber van de brigade Zware Cavalerie van het 1e Legerkorps. Detail van een litho Veldslag bij Waterloo, 18 juni 1815, van C. Bos, gedrukt door Emrik & Singer, naar een schilderij van Jan Willem Pieneman (1779-1853). Uitgave: H.A.M. Roelants, Schiedam, 1834-1830. Inv. nr. 00122969.

generaal en eindigde zijn militaire carrière als commandant van de gezamenlijke cavalerie van het mobiele leger in 1831.⁷ Hij was in 1791 begonnen als cadet bij de infanterie om in 1795 te worden overgeplaatst naar de cavalerie. Na dienst te hebben gedaan in het leger van de Bataafse Republiek en het Koninkrijk Holland, welke tijdvakken eveneens geen lancers kenden, ging hij over in Franse dienst en werd onder meer commandant van het 14^e Regiment Kurassiers. Met dit onderdeel nam hij in 1812 deel aan de Russische veldtocht, waarbij hij een hoofdwond opliep. Hij diende verder in Frankrijk, Duitsland, Zweeds-Pommeren, was betrokken bij de inneming van Stralsund en de strijd met het korps van Von Schill in 1809, en woonde de veldslagen bij Dresden, Warschau, Leipzig en Waterloo bij. Bij laatstgenoemde slag, en tijdens de slag bij Quatre-Bras, twee dagen voor Waterloo, was hij overigens weer in Nederlandse dienst, en voerde het bevel over de brigade Zware Cavalerie van het 1^e Legerkorps, onder de prins van Oranje.

De tweede cavalerieman, Etienne Jacques Travers (1765-1827), in 1824 verheven in de Nederlandse adelstand met de titel van baron, was een Fransman van geboorte.⁸ Hij kwam met Lodewijk Napoleon mee naar Nederland. In het eerste jaar van het Koninkrijk Holland werd hij, in de rang van kolonel, benoemd tot commandant van het regiment Kurassiers van de Koninklijke Garde. Travers trad in tegenstelling tot Trip wel direct in dienst bij de cavalerie (van het Franse koninklijke leger). Hij werd echter pas na negen à tien jaar bevorderd tot luitenant, daarvoor doorliep hij, nadat hij als vrijwilliger helemaal onderaan was begonnen, de onderofficiersrangen. Na de inlijving van het Koninkrijk Holland bij het Franse keizerrijk in 1810, trad Travers weer in Franse dienst. In de rang van generaal bekleedde hij uiteenlopende functies.⁹ Zo was hij onder meer commandant van de genoemde lancers van Berg!¹⁰ In 1813 en 1814 diende hij achtereenvolgens in Saksen en in Frankrijk. In zijn vaderland bekleedde hij diverse functies en was hij eind 1814 onder meer betrokken bij de inspectie van de cavalerie in de 18^e en 21^e militaire divisies. In mei 1815 volgde tot slot zijn benoeming tot commandant van een brigade kurassiers. In juni reed hij als zodanig mee in de beroemde charges bij Ligny en Waterloo. Hij behoorde dan ook tot een van de dertien Franse generaals die in juni 1815 gewond raakten. In 1816 wendde Travers zich met een verzoekschrift tot koning Willem I om weer als generaal in Nederlandse dienst te worden geplaatst. De legerofficier en historicus G.J.W. Koolmans Beijnen (1848-1928) vermoedt dat hij hierbij verzuimde te melden dat hij in 1815 nog had gediend en tegenover onder anderen Nederlandse cavaleristen als Trip had gestaan. Hoe het ook zij, Travers kreeg de gevraagde aanstelling.

Ook onze derde man, Johan Christiaan Renno (1764-1829), was geen Nederlander.¹¹ Hij kwam uit het groothertogdom Hessen-Darmstadt, maar zijn militaire loopbaan begon hij als ruiter bij het Nederlandse regiment cavalerie van generaal Van der Hoop. In 1790 volgde zijn aanstelling tot adjudant en in 1794 nam hij deel aan de veldtocht in de Oostenrijkse Nederlanden. Zijn optredens daar staan te boek als van een dapper en onverschrokken cavalerist. Na vervolgens dienst te hebben gedaan in het leger van de Bataafse Republiek en het Koninkrijk Holland, diende Renno in Napoleons Grande Armée, zij het met hetzelfde, oud-Hollandse huzarenregiment. Dit regiment zou eveneens deelnemen aan de veldtocht naar Rusland, maar voordat het leger op 25 juni de Niemen overtrok, was Renno overgeplaatst. Hij kwam bovendien bij een echt Frans regiment terecht. Voor Smolensk liep hij vervolgens één zware en zes lichte wonden op, om daarna krijgsgevangen te worden genomen. Wat er daarna met hem is gebeurd, is onbekend. In januari 1815 trad hij in ieder geval weer als luitenant-kolonel, majoor-effectief, in Nederlandse dienst bij het in het 1814 opgerichte 4e Regiment Lichte Dragoniers. Eind die maand werd hij zelfs commandant van dit regiment.¹² Bij Waterloo wierp hij zijn regiment verschillende keren in de strijd. Hierbij werd zijn paard onder hem gedood en raakte hijzelf gewond. Toen Renno in 1817 afscheid nam van zijn regiment

Afb. 8: Julian Christiaan Renno (1764-1829) als Ridder Militaire Willems-Orde na de slag bij Waterloo. Afbeelding in: P.H.K. van Schendel, De Militaire Willemsorde. Galerij van Nederlandsche helden (Edam 1891). Inv. nr. 00125233

76

lieten de officieren als blijk van waardering voor hun commandant zijn Militaire Willems-Orde met briljanten versieren.²⁸

Het is duidelijk dat het in 1818 aangestelde driemanschap om de reorganisatie van de cavalerie ter hand te nemen, cavaleristen in hart en nieren moeten zijn geweest. Travers was echter de enige van de drie met persoonlijke ervaring als lansier. De andere twee blijken bij nadere bestudering van hun lotgevallen te velde wel van dichtbij lansiers te hebben meegemaakt, als collega's en als vijand! Renno bijvoorbeeld, moest bij Waterloo na het middaguur met zijn regiment teruggaan voor aanrukkende lansiers nadat hun stelling was aangevallen door Franse infanterie, welk gevecht bijgevoel van korte duur was.²⁹ Trip maakte tijdens de oversteek van de Berezina op de terugtocht uit Rusland, 26-28 november 1812, persoonlijk van dichtbij kennis met de Franse lansiers. Nadat de Rode lansiers, direct na de keizer en zijn staf, de Berezina overstaken, ontmoetten ze op de westoever het 14^e Regiment Kurassiers onder bevel van kolonel Trip van Zoutlandt.³⁰ Een van de Nederlandse kurassiers bezorgde de lansiers een onbereden officierspaard terug, waarvan de sjabrak onder het bloed zat.

Naast de persoonlijke ervaringen en opvattingen van Trip, Travers en Renno, was hoogstwaarschijnlijk vooral van grote invloed, op zowel het driemanschap als

het ministerie van Oorlog en het leger, dat de lansier na Waterloo internationaal niet had afgedaan, integendeel. De lansier ontbrak zelfs niet in een kinderboekje getiteld *Prentjes almanak voor kinderen; voor het jaar 1821. Met 15 gekleurde plaatjes en uitlegging derzelve in dichtmaat*.³¹

De Lansier

Door de kunst in 't oorelogon,
Vondt men ook lansen uit,
Waardoor vaak den kloeksten krijger
Wordt in zijnen loop gestuit.
Menig Ruiter, in den oorlog,
Altijd onverschrokken, fier,
Wordt verwoed ter neer gestooten,
Door den moedigen Lansier: -
O, dat ons de Hemel geve:
Dat wij nog een' lange tijd,
Van 't gebruik der schrikbre lansen,
Door Den Vrede, zijn bevrijdt!

Nolan spreekt zijn verbazing uit over het feit dat zelfs in Engeland na Waterloo regimenten lansiers in het leven werden geroepen. Dit gebeurde twee jaar eerder dan in Nederland, in 1816. Nolan beschrijft hoe bij Waterloo door Engelse lijfgarden (zonder kurassen) met getrokken sabel Franse lansiers werden aangevallen in de nauwe straten van Jemappes, waarop de lansiers in wanorde uit de stad werden gejaagd, overal neergesabeld en in alle richtingen verspreid. Het was voor Nolan een raadsel waarom uitgerekend na deze ervaring in Engeland de eerste (vier) regimenten lansiers werden opgericht. In Frankrijk bleven de lansiers voortbestaan, net als in Pruisen, waar ook voor de Napoleontische oorlogen al, vanaf 1704, lansiers bestonden,³² en tijdens de Belgische Opstand in 1830 werden in België eigen lansiers in het leven geroepen. Dit gebeurde al per 27 september 1830, toen de eerste organisatie voor de Belgische cavalerie werd samengesteld.³³ Enkele lansiers in Nederlandse dienst gingen daarbij overigens over naar de Belgische lansiers. Eind 1831, na de Tiendaagse Veldtocht, kwam er in België een tweede regiment lansiers bij. De Britse auteur W.Y. Carman schreef over deze hausse: *The glories achieved by the Polish lancers in the service of Napoleon reflected all over Europe, and most countries tried to capture some of their spirit by equipping or raising their own version of these showy horsemen*.³⁴ Volgens Carman werden de 12th Light Dragoons in 1816 zelfs lansiers als beloning voor hun goede prestaties bij Waterloo.³⁵ Het is niet zo'n gekke gedachte dat lansiers derhalve als een elitewapen werden beschouwd aangezien het door de Napoleontische oorlogen legendarisch was geworden. Bovendien betrof het hier het moeilijkste cavalerie-

77

onderdeel. Hoe het ook zij, toen Nederland lancers invoerde beschikten alle ons omringende landen dus al over lancers en toen België alleen verder ging sloot dat zich daar op zijn beurt bij aan. En hier mag niet onvermeld blijven dat het Nederlandse leger in voormalig Nederlands-Indië ook lancers kende, genaamd de Bengaalse Lancers. J.F. Teupken schrijft in zijn *Beschrijving hoedanig de koninklijke Nederlandsche troepen en alle in militaire betrekking staande personen gekleed, geëquipeerd en gewapend zijn; ...* ('s-Gravenhage, Amsterdam 1823) echter dat hierover geen officiële stukken bekend zijn doordat dit korps op locatie werd opgericht.¹⁴ Dat hem wel gedetailleerde informatie bekend was over het uniform *à la mameluc* van de manschappen en *à la de lancers* in Nederland voor de officieren, is te danken aan het feit dat hij volgens eigen zeggen kon beschikken over *eene compleete origineele kleeding, bij den schrijver ontvangen*. F.J.G. ten Raa weet evenwel te melden dat het een compagnie betrof die was opgericht tijdens het Engelse tussenbestuur, welke in december 1816 in Nederlandse dienst kwam, bestemd tot lijfwacht van de gouverneur-generaal. Nadat in 1818 nog een tweede compagnie Bengaalse Lancers was opgericht, volgde in 1824 de bepaling dat de compagnieën, die inmiddels waren samengevoegd, door 'uitsterfing' zouden vervallen. In 1826 was dit bijna het geval en op de vijfjarige begroting van 1826-1830 komen ze niet meer voor. In 1831 werden vervolgens aan de vier compagnieën huzaren in Oost-Indië vijftig lansen ter beproefing gegeven. Kennelijk was dit een succes want in 1837 werd bepaald dat bij elke compagnie huzaren vijftig lansen aanwezig moesten zijn.¹⁵

Karabijnen voor lancers

Terug naar Nederland. Het voorstel van Trip werd overigens niet helemaal overgenomen. Hij wilde per se dat alle manschappen van het regiment lancers ook daadwerkelijk met een lans bewapend zouden worden, en niet deels met karabijnen, zoals de koning opperde. De adjudant-generaal kreeg naar aanleiding daarvan vanuit Brussel van de koning de vraag voorgeschied of het niet doelmatig zoude zijn dertig manschappen per escadron in plaats van met een lans met een karabijn te wapenen, en deze voor den dienst van tirailleurs te bestemmen. D'Aubremé's reactie luidde: *dat bijaldien het tirailieren, en zelfs het veelvuldig gebruik van tirailleurs bij de infanterie zeer doelmatig is, en hun niet slechts eenigszins geoefende manschappen een goede uitwerking verkrijgt, men geensins een gelijk voordeel van de tirailleurs te paard te wachten heeft, want het schieten met de karabijn of pistool, blijft steeds onzeker, en kan waarlijk als niets beduidend beschouwd worden. Het voorstel om het gehele Regiment*

Afb. 9 Lancer van het 10^e Regiment, circa 1823. Handgekleurde kopergravure J. en v H., naar Johannes Bemme (1775-1841). Plaat 38 in: J.F. Teupken, *Beschrijving hoedanig de koninklijke Nederlandsche troepen en alle in militaire betrekking staande personen gekleed, geëquipeerd en gewapend zijn; ...* ('s-Gravenhage, Amsterdam 1823). Inv. nr. 001120511038

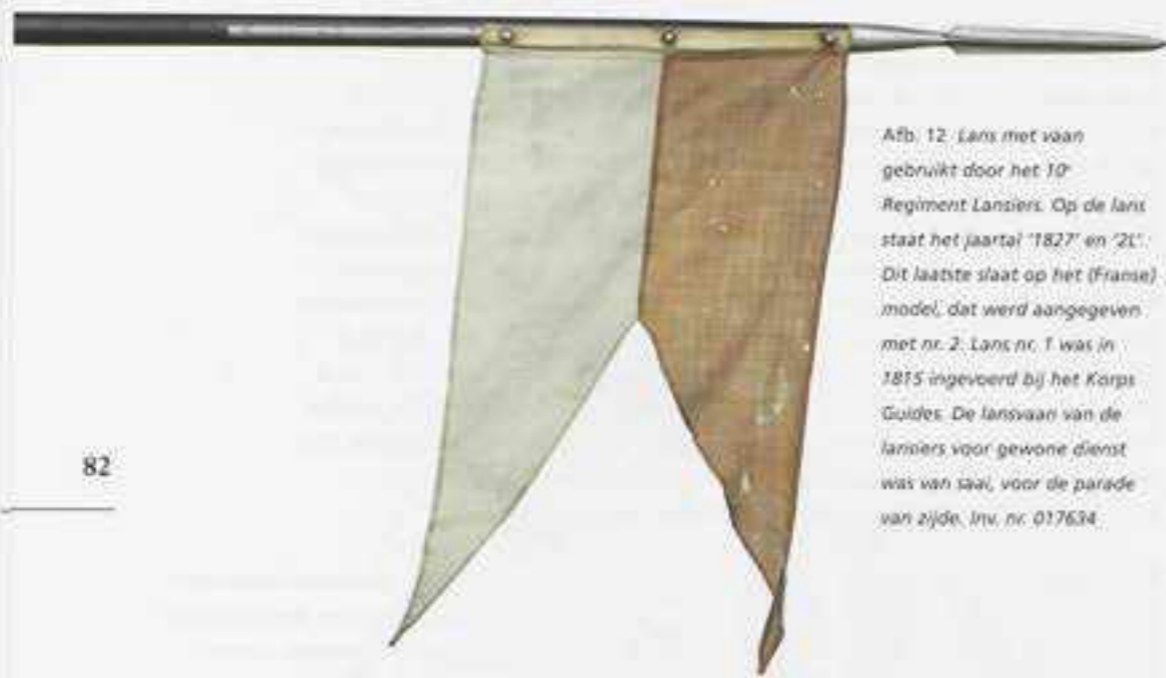
Afb. 10. Bengaalse lansier, circa 1823. Handgekleurde kopergravure J. en v. H., naar Johannes Bemme (1775-1841). Plaat 46 in: J.F. Teupken, Beschrijving hoedanig de koninklijke Nederlandsche troepen en alle in militaire betrekking staande personen gekleed, getuipend en gewapend zijn: ... (’s-Gravenhage, Amsterdam 1823). Inv. nr. 00112051/046

Lanciers, met uitzondering alleen der onderofficieren, met lansen te wapenen, geschiede derhalve door mij om reden het schietgeweer aan den lancier te geven, volgens mijn inziens alleenlijk moet dienen, wanneer hij als vedette vooruit gesteld is om de komst des vijands te kunnen signaleren, en bij in hele voorkomende gelegenheden tot zijne eigene verdediging, waar toe alsdan een paar pistolen voldoende schijnt te zijn, en waar mede des noods getraillieerd kan worden.

Uiteindelijk kreeg de koning zijn zin. Een beschrijving uit 1823 luidt: *De karabijn, alleen voor de manschappen van het tweede gelid, welke met geene lans gewapend zijn.* Het is echter de vraag of de koning koste wat kost zijn zin kreeg of dat hij gewoon eerlijk zijn gelijk haalde. Dit laatste lijkt namelijk het geval als wordt gekeken naar de woorden van de commandant van het Korps Jagers te Paard, J.C. Fundter, uit 1853, hij schreef: *Aan het traillieren en het gebruik der sabel, werd [tijdens het kantonnement] weinig of geen tijd besteed, hetgeen dan ook toen dit voor den vijand te pas moest komen, het regiment menig onheil berokkend heeft. De kompagnien hadden slechts zeven-en-twintig karabijnen, waarvan de helft van bajonetten voorzien waren.* Ook niemand minder dan Napoleon werd in 1811 geconfronteerd met het bericht dat drie- à vierduizend kurassiers waren verrast in hun kantonnement of overvallen tijdens de mars door twee kompagnien voltigeurs. Dat vond hij terecht zeer absurd. Om herhaling te voorkomen wilde hij dat kurassiers en lancers extra werden bewapend met een karabijn.¹⁴ Koning Willem I had dus een punt.

Afb. 11. Nederlands wapentrofee met twee lansen, links (oranje-wit) van het 10^e Regiment Lancers, rechts (rood-wit-blauw) van de Bengaalse Lancers, circa 1823. Rechts onder de lans van de Bengaalse lansier is tevens een tjepka te zien van het 10^e Regiment Lancers. Frontispiece (handgekleurde kopergravure Bartholomeus Johannes van Hove (1790-1880), naar Dirk Sluiter (1790-1852)) in: J.F. Teupken, Beschrijving hoedanig de koninklijke Nederlandsche troepen en alle in militaire betrekking staande personen gekleed, getuipend en gewapend zijn: ... (’s-Gravenhage, Amsterdam 1823). Inv. nr. 00112051/000

Afb. 12: Lans met vaan gebruikt door het 10^e Regiment Lansiers. Op de lans staat het jaartal '1827' en '21'. Dit laatste slaat op het (Frans) model, dat werd aangegeven met nr. 2. Lanc nr. 1 was in 1815 ingevoerd bij het Korps Guides. De lansvaan van de lansiers voor gewone dienst was van satijn, voor de parade van zijde. Inv. nr. 017634.

82

De geheime missie van generaal Trip

Terwijl Napoleon zijn nieuwe lansiers liet opleiden door Poolse lansiers, konden in Nederland lansiers worden benut die ervaring hadden opgedaan onder Napoleon. Daarom werd de grootst mogelijke moeite gedaan om deze ervaren lansiers voor het regiment te verzamelen. Trip deed 'een bijzondere keus', waar toe de vorige dienst, zoo der officieren als der onderofficieren tot leidsdraad zouden kunnen worden genomen: in de armee bevonden zich ook officieren, onderofficieren, ja zelfs cavaleristen die bij het wapen der lansiers gediend hebben, ongetwijfeld zal de instructie van het nieuwe regiment door deze veel bevorderd worden. Ook in het algemeen werden overigens bij voorkeur ervaren militairen geworven die recent hadden gediend, dit gold in het bijzonder voor officieren.¹⁶ Dit lukte niet altijd omdat bij de formatie vaak weinig tijd was. Het voordeel van officieren die recent hadden gediend, was dat de manschappen onder hen zich graag weer bij hen voegden.¹⁷

De selectie die Trip moest maken was wel lastig aangezien de koning weliswaar had ingestemd met de oprichting van een regiment lansiers, maar dat moest geheim blijven. Omdat het regiment per 1 januari 1819 effectief moest zijn was er in november 1818 nog onvoldoende tijd om de korpschefs zelf een keuze uit de manschappen te laten maken. Daarom werd een list bedacht. De koning belastte Trip met een 'buitengewone inspectie' van de cavalerie, en kreeg tevens de geheime opdracht het bewuste regiment op te richten. Zodoende kon Trip, den man aan wien deze zoo belangrijke taak opgedragen zoude kunnen worden, twee vliegen in een klap slaan zonder dat iemand het zou merken. Ook

met deze 'rondreis' van Trip was overigens haast geboden aangezien de stand der plaatsen der escadrons onderling zal verwijderd zijn en de aannaderende winter jaartijd het reizen voornamelijk in het noordelijk gedeelte van het rijk met vele moeylijkheden doet gepaard gaan.¹⁸ Trip moest zich daarom dadelijk op reis begeven en zijn rondreis zoodanig inrichten, dat het verslag [...] uiterlijk op den 20^e december aanstaande bij het Departement van Oorlog zal ingekomen zijn.¹⁹

Afb. 13: Lijfgarde te Paard van het koninkrijk Württemberg, ca. 1840, varend met een karabijn terwijl een lans aan zijn arm is bevestigd. De ander laadt zijn karabijn. Handgekleurde litho naar Dietrich Morthen (1799-1843). Plaat [121] in: H.A. Eckert en D. Moorhen, Das deutsche Bundesheer in charakteristischen Gruppen (Würzburg [circa 1838-1843]). Inv. nr. 00237421

83

Inkrimping van de cavalerie versus een groot regiment lancers

Het regiment lancers moest uit zes eskadrons plus een depot gaan bestaan. De bestaande cavalerieregimenten werden juist kleiner; onder het mom dat de cavalerie doelmatiger en in een tijd van vrede op kostenbesparende manier moest worden ingericht, werden de genoemde regimenten lichte dragonders, huzaren en kurassiers op voet van vrede samengesteld, dat wil zeggen: vier eskadrons of acht compagnieën. Het depot werd bovendien opgeheven. Dit laatste tot spijt van de cavalerie overigens, gezien het nut daarvan in het verleden.²⁶ De lancers zouden in vreedstijd over zes eskadrons moeten beschikken en in oorlogstijd kwam daar nog een depot bij.

De totale (papieren) sterkte van het regiment lancers bedroeg (exclusief depot) 1246 man. Dit aantal moest geheel met vrijwilligers worden gevuld. Met uitzondering van de kurassiers, die evenredig verspreid over vier regimenten in totaal acht eskadrons met uitsluitend miliciens telden, bestond de cavalerie uitsluitend uit vrijwilligers.

Het bleef voorlopig weliswaar bij de vier eskadrons die aanvankelijk werden opgericht en het depot, maar in 1831 en 1832 werden alsnog het vijfde respectievelijk zesde eskadron opgericht en in 1841 kwam er zelfs een tweede regiment lancers bij, waar het 6^e regiment Huzaren, beter bekend als de huzaren van Boreel, voor werd opgeofferd.

Afb. 14. Lansier van het 1^e Regiment Lancers, gekleed in mogelijk de kleinste tenue, 1841-1849. Onduidelijk gesigneerd olieverschilderij op paneel, 1848. Inv. nr. 051178

Afb. 15. Instructie voor de behandeling der lansen ten gebruike van het Regiment Lancers, binnen dit Rijk, ... (N-Gravenhage, Amsterdam 1810), titelpagina. Inv. nr. 00091757

(Oud-)commandanten tegen elkaar in het harnas

Voor de eerste commandant van het regiment viel de keuze op kolonel Charles Marie Joseph baron Dubois de Ferrière (1772-1829), een Nederlander geboren in Hilversum, die op 25 februari 1819 werd bevorderd tot generaal-majoor. Juist bij deze benoeming was relevante ervaring van het grootste belang en wie kon deze klus daarom beter klaren dan een kolonel-majoor van de voormalige Franse Rode lancers, waarvan hij van begin af aan deel had uitgemaakt.²⁷ Dubois werd in 1822 opgevolgd door de Belg jhr. Marie Michael Balthazar Ridder de Tiecken (1777-1848), eveneens een oud Rode lansier (Chef d'escadron).²⁸ De Tiecken was een van de Belgen uit het regiment, en niet de minste dus, die in 1830 het regiment verlieten en in Belgische dienst gingen. Hij werd daar honorair generaal en voerde het bevel over het Scheldeleger (Armée de l'Escaut) tijdens de Belgische Revolutie. Opvallend genoeg was zijn opvolger ook een Belg, te weten de in Namen geboren kolonel Celestin Juste Joseph baron de Posson (1778-1842).²⁹ Noch deze opvolger van Dubois en De Tiecken noch de drie die daarna nog kwamen, hadden bij de Rode lancers gediend. De Posson had volgens Johannes Bosscha niettemin een 'hooge mate van voortref-

Afb. 16: De eerste beweging van het zogenaamd voorwaarts pointeren. Zeer vroege litho, vermoedelijk Brussel, circa 1820, van Caroline Chatillon en François Willaume. Een plaat uit een al dan niet complete serie van achttien, behorend bij de tweede vastgestelde instructie voor de behandeling der lans, ten gebruike van het Regiment Lanciers, binnen dit Rijk, ... uit 1820, waarvan geen exemplaar bekend is. Inv. nr. 00107835

felijkheid' gegeven aan het regiment, zoals hij oordeelde naar aanleiding van de rol van de lancers tijdens de Belgische Revolutie.¹⁴ De Possons regiment nam ook met 662 man deel aan de Tiendaagse Veldtocht in 1831.¹⁵ Tijdens deze veldtocht deed zich iets voor wat in dit kader zeer opmerkelijk is. De Posson kreeg op 3 augustus van de prins van Oranje opdracht om een intelligent officier het bevel te geven te gaan uitzoeken wat de oud-commandant van de Nederlandse lancers De Tiecken met het Scheldeleger in zijn schild voerde. De 2^e luitenant E.L. baron van Voorst tot Voorst werd hier in de namiddag mee belast, die als patrouillecommandant tien lancers uit het tirailleurpeloton uitzocht onder wachtmeester jhr. P.A.J.H. Boreel de Mauregnault, en na twaalf uur, in de nacht, bracht hij nog rapport uit. Hieruit bleek onder meer dat er nog geen sprake was van een eventuele vereniging van het Belgische Schelde- en Maasleger. De prins van Oranje trok vervolgens verder België in en richtte zich bovendien op het Maasleger. De uitkomst hiervan heeft de juistheid van het rapport bevestigd.¹⁶

Lansierspaarden

Bij de cavalerie moest bij de invoer van een nieuw wapen niet alleen gekeken worden naar de mensen, maar uiteraard ook naar de paarden, zeker bij de invoering van lancers, zoals duidelijk moge zijn. Aan paarden was op dat moment echter nog een groot gebrek bij de cavalerie, in het bijzonder bij de kurassiers, zij het dat er bij het samenstellen van de begroting voor 1819 opnieuw rekening mee zou worden gehouden.¹⁷ Niettemin zou Trip tijdens zijn inspectie de paarden voor het regiment lancers 'in persoon uitkiezen'. En de paarden moesten, net als de manschappen, behalve bij de twee regimenten lichte dragonders en de twee huzarenregimenten ook bij de kurassiers vandaan komen.¹⁸

Onderwijs in het handelen met de lans

Een laatste maatregel tot slot om de invoering van de lans bij de Nederlandse cavalerie zo effectief mogelijk te maken, was goed onderwijs. Een eerste belangrijke stap daartoe was de invoering van de *Instructie voor de behandeling der lans, ten gebruike van het regiment lanciers binnen dit rijk*, vastgesteld op 13 maart 1819. Dit was in feite een aanvulling op het al zo omvangrijke

Afb. 17 Het drinken van de paarden. Twee Nederlandse lancers van het Regiment no. 10. Gewassen: pentekening uit 1820-1840, gesigneerd 'Doornbos'. Inv. nr. 00121596

LANCIER

Troupe Belges, en 1828.

Provisioneel reglement op de exercitien en manoeuvres der kavallerij. In dit reglement, waarvan de eerste druk voor het Nederlandse leger dateert uit 1814, kwam de lans als wapen immers niet voor.¹⁴ Het uitgebreide exercitieregiment was zowel als bijvoegsel bij voornoemd provisioneel reglement verkrijgbaar, waarvan er in februari 1820 veertig naar de commandant van de lancers werden gestuurd,¹⁵ als in de vorm van een zelfstandig boek.

In november 1820 werd een herziene uitgave van de *Instructie voor de behandeling der lans*, ... vastgesteld, waarvan in 1822 een nieuwe druk verscheen. Dit reglement zou zijn ontworpen door regimentscommandant generaal-majoor Dubois de Ferrière en was voorzien van instructieplaten. Van het reglement is geen exemplaar bekend,¹⁶ het Legermuseum bezit wel een al dan niet complete serie van achttien platen. Deze zijn gebaseerd op het eerdergenoemde *Essai sur le maniement de la lance*, met 21 platen, van graaf Krasinski. Op de Nederlandse platen zijn alleen de keizerlijke N en adelaar vervangen door het Nederlandse regimentsnummer 10.

Aan de Rijsschool in Delft werden in 1820 vervolgens voorbereidingen getroffen voor onderwijs in het gebruik van de lans, in dat jaar werd gevraagd om twintig lansvanen van de voormalige Guides, omdat door de oprichting van het Regiment lancers, het onderwijs in het gebruik der lans voor de kavallerij bestemde élèves een gelijke behoefte maakt als dat der andere wapenen.¹⁷ De directeur van de Rijsschool, de militair-theoreticus en veelschrijver luitenant-kolonel Cornelis Anthonie Geisweit van der Netten (1771-1847),¹⁸ verzorgde in 1829 een herziene uitgave in het Nederlands van de *Instruction de détail sur l'exercice et les manoeuvres de la cavalerie*, in wezen een afzonderlijke uitgave van een deel uit het provisioneel reglement, waaraan eveneens de behandeling van de lans werd toegevoegd. In deze uitgave, een zakboek, getiteld *Bijzonder onderwijs in de handgrepen te paard voor de kurassiers, ligte kavallerij en lancers* ('s-Gravenhage, Amsterdam 1829), komen de verschillende soorten cavalerie geïntegreerd aan bod, waardoor duidelijk blijkt hoe belangrijk de instructie bij de lancers was, zelfs het opstijgen ging anders. Geisweit van der Netten schrijft bijvoorbeeld: *De ruiter bij alle wapens, uitgezonderd bij de lancers, moet zich één pas voor zijn paard plaatsen [...]*¹⁹ In 1839 verscheen tot slot een officieel leerboek voor de Rijsschool, getiteld *Onderrigt in de rij-kunst, bij de Nederlandsche troepen te paard*, waarin de lancers ook aan bod komen.²⁰

Standplaats Mechelen

De stad Mechelen in de provincie Antwerpen, destijds onderdeel van het koninkrijk, werd aangewezen als de verzamelplaats voor de oprichting van het regiment lancers. Uit onderzoek van het departement van Oorlog was gebleken

Afb. 18 Belgische handgekleurde litho van een lansier van het 10^e Regiment, Lancier Troupe Belges, en 1828. Het regiment lag tot 1829 onafgebroken in Mechelen in garnizoen. Litho Jean Louis van Hemelryck, uitgave Jabard, inv. nr. 00115292

Afb. 19: Officieren van het 1^e (achtergrond) en 2^e Regiment Lansiers, circa 1845. Handgekleurde litho Louis Salomon Leman (1818-1889), Amsterdam. Plaat [20] in: [L.S. Leman], Beschrijving der kleeding, equipment en wapening van de Nederlandsche Land-, Zeemagt en schutterijen, zoo binnen het Koninkrijk, als in dezelve overzeesche bezittingen (Amsterdam 1845), inv. nr. 00112084020

dat deze stad voldoende kazernering en stalling opleverde. Er was een infanteriekazerne, een cavaleriekazerne, en de stad telde 950 hele en 50 halve fouritures.¹⁰ Daarnaast bevond zich in de stad nog een voormalige kerk die werd gebruikt bij doortocht van troepen. De infanteriekazerne verkeerde in zeer goede staat van onderhoud en bood plaats aan 1.020 man.¹¹ De cavaleriekazerne stond er net zo goed bij en liet 616 manschappen en 610 paarden toe.¹² Het voltallige regiment, inclusief de staf en het depot, bleef tot 1829 in het garnizoen te Mechelen.

Het depoteskadron zou in 1839 worden opgeheven.¹³ In 1841 werd het regiment vervolgens omgenummerd tot 1^e Regiment Lansiers. Daarnaast kwam er zoals gezegd een tweede regiment lansiers bij. Toen viel in 1849 plotseling het doek voor de lansier in het Nederlandse leger, definitief. In het kader van deze

bijdrage is daar verder geen onderzoek naar gedaan. Dit was in ieder geval geen internationale trend, ook al schreef Nolan in 1853 dat de lans met uitzondering van Polen in de rest van Europa had 'uitgediend'.¹⁴ Onze zuiderburen richtten in 1863 zelfs nog een derde regiment lansiers op.¹⁵ Bij de beroemde Charge van de Light Brigade, tijdens de Krimoorlog (1853-1856), was op 25 oktober 1854 bijvoorbeeld nog het 17^e Lancers betrokken geweest. Maar ook tijdens de Frans-Duitse Oorlog (1870-1871) en de Eerste Wereldoorlog (1914-1918) werden nog lansiers ingezet. En tot slot zouden Poolse lansiers in 1939 nog (suicidale) aanvallen hebben uitgevoerd tegen Duitse tanks.

Een letterlijk en figuurlijk jagersgroen uniform

Het 2^e Regiment Lansiers dat in 1849 werd opgericht kreeg een blauw uniform met gele uitmonstering. Het oude 10^e Regiment had en behield een groen uniform, alleen de uitmonsteringskleur wijzigde van oranje in geel. Het 10^e/1^e Regiment Lansiers staat zoals gezegd te boek als de 'Groene Lansiers'. In *De Gids* van 1881 schreef François de Bas: *de noordwestenwind [speelde] tusschen de wit gepluimde shapska's der groene lansiers van de Passon, wier oranje en witte vaantjes rusteloos goldden in de richting, alwaar zij overwinningen gingen oogsten.*¹⁶ Mogelijk werd deze bijnaam al veel eerder gebruikt. De bedenkers van deze opmerkelijke uniformkleuren waren van mening dat het *ongetwijfeld een zeer schoon aanzien zal opleveren.*¹⁷ Hoe was het ministerie van Oorlog op dit idee gekomen? Eenvoudig, het leverde een grote besparing op omdat het groen laken, het welk thans bij voorraad in de magazijnen der afdelingen, bij

Afb. 20: Ritmeester van het 2^e Regiment Lansiers, 1841-1849. Anoniem olieverfschilderij op doek, circa 1841. Inv. nr. 105201

welke zich jager bataillons bevonden, is opgeslagen kon worden benut aangezien het als gevolg van de reorganisatie van de infanterie anders ongebruikt zou blijven. Hetzelfde gold voor het oranje laken dat werd gebruikt voor de uitmonstering, dat dreigde ongebruikt te blijven liggen in de magazijnen van de afdelingen kurassiers, omdat de miliciens bij de kurassiers dezelfde uitmonstering zouden krijgen als die van de eskadrons van de staande armee.¹⁴

Besluit

Of het ministerie van Oorlog en het leger zich bij de invoering van lancers nu mede lieten leiden door de populariteit van dit wapen in legers van andere landen of niet, feit is dat er zeer serieus werk van werd gemaakt en er zelfs geen heilige huisjes waren. De lans stond hier in krijgskundige zin in hoog aanzien, vooral bij het driemanschap dat de cavalerie vertegenwoordigde binnen de Commissie tot de Zaken van het Militaire Wezen. Al het mogelijke werd in het werk gesteld om de invoering van dit geduchte wapen goed te laten verlopen en effect te laten sorteren. Er moesten ervaren lancers worden gezocht, speciale paarden opgespoord, er werd gediscussieerd over de verdere bewapening, er kwam speciaal onderwijs, en het moest een groot regiment worden, waardoor de bestaande cavalerie werd verkleind en in 1841 de Huzaren van Boreel werden 'verheven' tot lancers teneinde een tweede regiment lancers mogelijk te maken. Boven op dit alles zouden in de jaren 1821 en 1822 ook nog de nodige verbeteringen worden doorgevoerd van het zadel, de tjapska en de mantelzak die aanvankelijk in gebruik waren genomen.¹⁵ Het is interessant om te zien hoeveel aandacht er in het Nederlandse leger in de post-Napoleontische periode kennelijk was voor bewapening en tactiek. In de praktijk waren ook de Nederlandse lancers *showy horsemen*, maar dat was geen doel op zich, zoals ook is gebleken uit de manier waarop de uniformen tot stand kwamen.

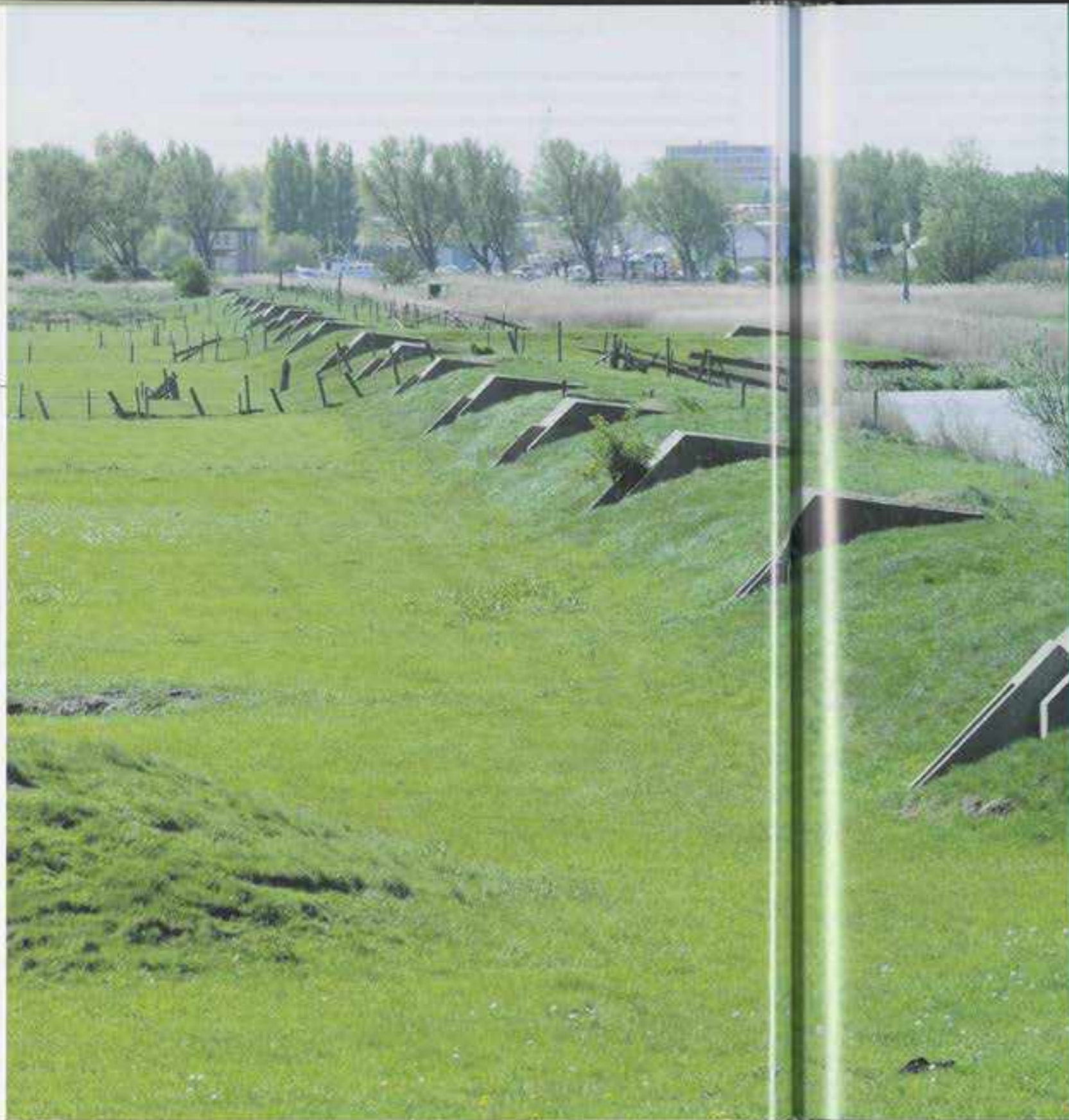
Noten

- 1 Niet te verwarren met de (tweehandige) infanterie-sarissa, een piek, het wapen van de Macedonisch infanterie, die werd opgesteld in de beroemde Macedonische falanx. Deze sarissa was vier meter lang (en werd in de loop van de tijd nog langer), woog vijfenhalve kilo en bestond uit twee delen die met een ijzeren huls aan elkaar waren bevestigd.
- 2 De lengte van de Nederlandse lans werd ongeveer 2,67 meter.
- 3 Arther Ferrill, *De oorsprong van oorlog: Van het stenen tijdperk tot en met Alexander de Grote* (Amsterdam 1992) 210.
- 4 Christian Beaufort-Spontin, *Harnisch und Waffe Europas. Die militärische Ausrüstung im 17. Jahrhundert*. Bibliothek für Kunst- und Antiquitätenfreunde, Band LVII (München 1982) 33.
- 5 F. de Brack, *Avant-postes de cavalerie légère. Souvenirs* (Paris 1831) 36-40.
- 6 F. de Brack, *Voorposten dienst der lichte kavallerij. Mijne herinneringen* (Zaltbommel 1834) 38.
- 7 De Brack, *Voorposten dienst der lichte kavallerij*, 39.
- 8 Antoine Henri de Jomini, *The art of war* (Londen, Pennsylvania 1995) 47-48, 306-307.

- 9 L.E. Nolan, vert. en aantekening F. de Sas, *Geschiedenis en tactiek der kavallerie* ('s-Gravenhage 1863) 139.
- 10 Jean Tulard, *Dictionnaire Napoléon* (Parijs 1987) 1025.
- 11 John R. Elting, *Swords around a throne. Napoleon's Grande Armée* (New York 1988) 241.
- 12 Zie over dit legioen, dat in 1807 bestond uit drie regimenten infanterie en een regiment lancers: René North, *Soldiers of the Peninsular War 1800-1814* (Londen 1972) 57.
- 13 Het hertogdom Berg was in 1805 in handen gekomen van Napoleon. Samen met het hertogdom Kleef stond Napoleon Berg in 1806 af aan zijn zwager maarschalk Joachim Murat (1767-1815), die weldra de titel groothertog mocht gaan voeren. Ten tijde van het commandantschap van Travers was de tweede zoon van Lodewijk Napoleon, Napoleon Lodewijk Bonaparte (1804-1831), groothertog. Na Napoleons nederlaag bij Leipzig werd het Groothertogdom Berg per 1 december 1813 opgeheven.
- 14 Von Ardenne, *Bergische Lanziers Westfälische Husaren Nr. 11* (Berlijn 1877) 8.
- 15 F.G. de Wilde, samengesteld, uitgebreid en verzorgd door Jacques Bartels, Jos Fontaine en Louis Ph. Sloos, *De uniformen van het Nederlandse leger ten tijde van de Bataafse Republiek en het Koninkrijk Holland 1795-1810* (Amsterdam 1999) 152-162.
- 16 Ronald Pawly, *The Red Lancers. Anatomy of a Napoleonic Regiment* (Ramsbury 1998) 12.
- 17 Pawly, *The Red Lancers*, 13.
- 18 *Correspondance de Napoleon Ier* 22 (Parijs 1867) brief 17818, p. 252.
- 19 Idem, brief 18107, p. 457-458.
- 20 Henri Choppin, *La cavalerie française* (Parijs 1893) 34.
- 21 Besluit van 25 november 1818, no. 62, in: *Recueil militaire*, bevattende de wetten, besluiten en orders betreffende de Koninklijke Nederlandsche Landnagt (RM) ('s-Gravenhage, Amsterdam 1819).
- 22 Besluit 3 december 1818, litt. B, in: RM (1819).
- 23 Besluit 10 december 1818, litt. U2, in: RM (1819).
- 24 Besluit 25 februari 1818, no. 5, 25 maart 1818, no. 66, in: RM (1819).
- 25 Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Oorlog: Geheime Archief, 1813-1945, nummer toegang 2.13.67, inventarisnummer 10.
- 26 NL-HaNA, Adjudant-Generaal des Konings, nummer toegang 2.13.13.27, inventarisnummer 42.
- 27 Zie over hem: P.C. Molhuysen, F.K.H. Kossmann, *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek* X (Leiden 1937) (NNBW) kol. 1058-1059.
- 28 Zie over hem: NNBW, V (1921), kol. 958-961. Travers komt voorts in vele oudere (militaire-) historische werken voor, zie het overzicht in voornoemd werk.
- 29 Georges Six, *Dictionnaire des généraux & amiraux français de la Révolution et de l'Empire (1792-1874)* II (Parijs 1934) 508-509.
- 30 Hij was om precies te zijn commandant van de Brigade lancers van het Groot-Hertogdom Berg. Deze was in 1813 opgericht en samengesteld uit overlevenden van het 2e régiment de lanciers de Berg uit Rusland, vermeerderd met (onervaren) (jonge)mannen uit Hamm (Westfalen), en de teruggekeerde eskadrons uit Spanje van het 1e régiment de lanciers de Berg. Deze twee regimenten waren ontstaan in 1812, nadat de zes eskadrons van het régiment de lanciers de Berg in tweeën werden gesplitst. Volgens opgave van Six kreeg Travers deze functie in februari 1813. Travers wordt verder opgevoerd als commandant in de boeken *Großherzogthum Bergische*

- Truppen. Feldzüge in Spanien und Rußland (Düsseldorf 1842), van P. Zimmermann, en in *Das Großherzogtum Berg 1806-1813. Einde Studie zur französischen Vorherrschaft in Deutschland unter Napoleon I* (Neustadt 1999), van Charles Schmidt. In twee regimentsgeschiedenissen komt hij opvallend genoeg echter niet voor, te weten in: Von Ardenne, *Bergische Lanziers Westfälische Husaren Nr. 11*, Von Eck, *Geschichte des 2. Westfälischen Husaren-Regiments Nr. 11 und seiner Stammtruppen von 1807-1853* (Mainz 1893).
- 31 Zie over hem NNBW, V (1921), kol. 591-592.
- 32 J.C. Fundter, *4th Regiment Dragoners* (Nijmegen 1853) 8.
- 33 Fundter, *4th Regiment Dragoners*, 33.
- 34 Idem, 18.
- 35 Pawly, *The Red Lancers*, 48.
- 36 *Prentjes almanak voor kinderen; voor het jaar 1821. Met 15 gekleurde plaatjes en uitlegging derzelfden in dichtmaat* (Amsterdam [1821]) 11.
- 37 R.J. Marrion, i.s.m. D.S.V. Forsten en D.H. Hagger, *Lancers and dragoons. Uniforms of the Imperial German Cavalry 1900-1914* (2 p. 1975) 73.
- 38 Rouen, *L'armée belge. Exposé historique de son organisation, de ses costumes et uniformes, de son armement et de sa tactique depuis les temps primitifs jusqu'à nos jours* (Brussel [1896]) 557. Yves Délepine, Bernard Windels, *La belle époque de la cavalerie belge* (Brussel z.j.) 40, e.v. Zie over de Belgische lancers in het algemeen, naast laatstgenoemd werk, voorts: Jean Salpêtre, *Les ancêtres du 1er Lanciers. Cheval-légers Van der Burch et Dragons-légers No. 5* (Brussel 1936).
- 39 W.Y. Carman, *British military uniforms from contemporary pictures* (Feltham, Middlesex 1968) 109.
- 40 W.Y. Carman, *Richard Simkin's uniforms of the British Army. The cavalry regiments* (Exeter, Devon 1982) 148-149.
- 41 J.F. Teupken, *Beschrijving hoedanig de koninklijke Nederlandsche troepen en alle in militaire betrekking staande personen gekleed, geëquipeerd en gewapend zijn. ...* ('s-Gravenhage, Amsterdam 1823) 43, noot 1.
- 42 F.J.G. ten Raa, *De uniformen van de Nederlandsche Zee- en Landmacht hier te lande en in de koloniën* ('s-Gravenhage 1900) 215.
- 43 Teupken, *Beschrijving hoedanig de koninklijke Nederlandsche troepen en alle in militaire betrekking staande personen gekleed, geëquipeerd en gewapend zijn. ...*, 27.
- 44 Fundter, *4th Regiment Dragoners*, 11-12.
- 45 *Correspondance de Napoléon Ier* 23 (Parijs 1868) brief 18248, p. 4.
- 46 Zie bijvoorbeeld: Fundter, *4th Regiment Dragoners*, 5.
- 47 Ibidem.
- 48 NL-HaNA, Adjutant-Generaal des Konings, 2.13.13.27, inv.nr. 42.
- 49 Ibidem.
- 50 Fundter, *4th Regiment Dragoners*, 34.
- 51 Pawly, *The Red Lancers*, 130 en passim.
- 52 Idem, 145 en passim.
- 53 *Nederland's Adelsboek*, 14e jrg. (Den Haag 1916) 131.
- 54 J. Bosscha, *Nederland's heldendaden te land van de vroegste tijden af tot op onze dagen IV* (herz. en verb. uitg., Rotterdam z.j.) 466.

- 55 Bosscha, *Nederland's heldendaden te land*, IV, p. 533.
- 56 J.C.C. den Beer Poortugaal, 1831 *De Tiendaagsche Veldtocht* ('s-Gravenhage 1906) 341. W.E.A. Wüppermann, *De geschiedenis van den Tiendaagschen Veldtocht in augustus 1831* ('s-Gravenhage 1881) 102, e.v.
- 57 NL-HaNA, Oorlog / Geheimarchief, 2.13.67, inv.nr. 10.
- 58 NL-HaNA, Adjutant-Generaal des Konings, 2.13.13.27, inv.nr. 42.
- 59 De allereerste Nederlandse druk van dit regiment verscheen in 1807 tijdens het Koninkrijk Holland. Het betreft een Nederlandse vertaling van het Franse regiment.
- 60 Aanschrijving aan de commanderende officier van het regiment lancers, d.d. 7 februari 1820, No. 9, in: RM (1822).
- 61 Zie: Louis Ph. Sloos, *Voor den dienst der Armée. De militaire uitgeverij-boekhandel De Gebroeders van Cleef te 's-Gravenhage en te Amsterdam 1769-1967 II* (Amsterdam, Delft 2001) nr. 820-03.
- 62 J.C.P.W.A. Steenkamp, *De Nederlandsche Ryscholen* (Breda 1909) 31.
- 63 Geisweit van der Netten was majoor toen hij in 1815 als eerste directeur werd aangesteld bij de nieuw opgerichte Ryschool, hij bleef daar tot de opheffing van deze school en werd ondertussen bevorderd tot overste.
- 64 C.A. Geisweit van der Netten, *Bijzonder onderwijs in de handgrepen te paarden, voor de kurassiers, lichte kavallerij en lancers* ('s-Gravenhage, Amsterdam 1829) 25.
- 65 *Onderrigt in de rij-kunst, bij de Nederlandsche troepen te paard* ('s-Gravenhage, Amsterdam 1839).
- 66 Deze waren op dat moment in gebruik door het 4^e eskadron Nationale Militie en het Depot van de 2^e afdeeling Kurassiers.
- 67 Op dat moment verbleef het 3^e Bataljon van het regiment Zwitsers van Auf der Mauer, no. 32, bestaande uit vijftig officieren en 542 manschappen daar.
- 68 Er verbleef toen een detachement artillerie, bestaande uit een officier en dertien manschappen.
- 69 Tot 1840 verbleven het eerste en het tweede eskadron, de staf en het depot vervolgens in Utrecht, het 3e eskadron in Tiel en het 4e eskadron in Zaltbommel. In 1840 was de Haagse residentie aan de beurt, waar de staf en het 1e en 2e eskadrons naartoe gingen, terwijl het 3e en 4e eskadron toen naar Utrecht gingen.
- 70 Nolan, *Geschiedenis en tactiek der kavallerie*, 144.
- 71 Windels Délepine, *La belle époque de la cavalerie belge*, 42.
- 72 F. de Bas, 'Twee wapenschouwingen in 1831', in: *De Gids* (1881) 240.
- 73 NL-HaNA, Adjutant-Generaal des Konings, 2.13.13.27, inv.nr. 42.
- 74 Het uniform, de uitrusting, het paardentuig en de bewapening van het regiment worden gedetailleerd beschreven in Teupkens *Beschrijving hoedanig de koninklijke Nederlandsche troepen en alle in militaire betrekking staande personen gekleed, geëquipeerd en gewapend zijn. ...*, 25-28.
- 75 Idem, 18.

Alfred Staarman

Duurzame veldversterkingen

De toepassing van gewapend
beton in Nederland tijdens de
Eerste Wereldoorlog 1914-1918

De Nederlandse regering voerde tussen 1914 en 1918 een politiek van tot het uiterste volgehouden neutraliteit. De tijdens de Eerste Wereldoorlog over de gehele westelijke helft van het land verspreid aangelegde versterkingen illustreren dit. Ze vormen de tastbare herinnering van het streven om het weerstandsvermogen gelijkelijk naar alle zijden op te voeren.

Alfred Staarman was tot 1 augustus 2009 conservator voertuigen van het Legermuseum en is nu werkzaam als hoofd afdeling collectie van het Militaire Luchtvaart Museum

Abt. 1 De voorste lijn schuilplaatsen in de voorstelling van Spaarndam. Rechts van de wal ligt het inundatiegebied. (foto: Marius van Leeuwen)